

Bir Sözlüksel Bilmece: Redhouse'un Kayıp Türkçe Sözlüğüne Ne Oldu?

Şermin Kalafat*

Öz

Sir James William Redhouse (1811-1892), Türk sözlükçülüğü denildiğinde akla ilk gelen isimlerden birisidir. Osmanlı Türkçesi üzerine hazırladığı sözlükleri ve gramer çalışmaları bugün hâlâ önemini koruyan Redhouse'un hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar az sayıda ve yetersizdir. Bu az sayıdaki çalışmada Redhouse'un *kayıp* olarak belirtilen bir sözlüğünden bahsedilmekte, sözlük hakkındaki bilgilere ise sadece, yazarın dönemin Hariciye Nazırı Fuad Paşa ve Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa'ya yazdığı arıza(mektup)lardan ulaşılabilmektedir. Kayıp olarak nitelenen sözlüğün dört ciltlik kısmı tarafımızdan bulunmuş olup eser ile ilgili yeni bilgilerin paylaşılması ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla kaleme aldığımız makalede, mevcut kaynaklar ve Redhouse'un arızaları üzerinden söz konusu eser hakkında bilgi verilmiş ve bulunan dört ciltlik kısmın genel bir tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca, ciltlerin bulunuşuna ve ciltler hakkında dikkat çekici noktalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sir James William Redhouse, Redhouse'un arızaları, *Külliyyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye, Hazinetül-'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.*

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- İstanbul/ Türkiye
serminkalafat@gmail.com

Giriş

Türkçe-İngilizce lügatiyle (Turkish and English Lexicon [Kitâb-ı Meânî-i Lehçe]) tanınan Sir James William Redhouse'un (1811-1892) hayatı ve eserlerine dair bildiklerimiz ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Genelde sözlükçülük yönüyle tanıdığımız Redhouse hakkındaki ilk ciddi inceleme, Carter V. Findley'e aittir ([1979] 2006). Findley'in *Sir James W. Redhouse The Making of a Perfect Orientalist*'ini yayımladığı tarihten 2012 yılına kadar ortaya konan çalışmalarda da yazarın, gerek hayatı gerekse eserleri hakkında daha kapsamlı bir bilgiye ulaşamadığı görülmektedir.¹

Mevcut çalışmalara kronolojik olarak bakıldığında, Ali İhsan Gencer'in 1998'de Redhouse'un iki arızasını² ele aldığı makalesinin Findley'den sonra yeni bir adım niteliği taşıdığı söylenebilir. Ancak Gencer, bu makalede yeni kaynaklardan yola çıkmamış, Redhouse'un hayatı hakkındaki bilgileri Findley'nin tespitlerinden yararlanarak vermiştir. 2011 yılında Efecan Karagöl'ün Redhouse'un sadece bir eseri üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinin giriş kısmında, yazara dair sunduğu bilgiler de yine Findley'e yapılan atıflardan oluşmaktadır. Bu kısır döngü, nihayet 2012 yılında Harun Tuncer tarafından kırılmış, Tuncer hazırladığı yüksek lisans teziyle Findley tarafından görülme-yen kaynaklara da yönelerek daha güncel bir bilginin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Adı geçen çalışmaların dışında, çeşitli dergilerde Redhouse üzerine yazılan makalelerin yine Findley'e atıflar taşıdığını belirtmekte fayda vardır.³ Kısaca, Sir James William Redhouse hakkında bildiklerimiz yukarıda sözü edilen çalışmaların verdiği bilgilerden ibarettir. Değinilen bu ayrıntılardan sonra, kendi çalışmamız içerisinde, ünlü sözlükçünün hayatına dair detaylı bir aktarımda bulunmayacağımızı belirtmemiz yerinde olacaktır. Amacımız, bugüne kadar Redhouse üzerine hazırlanan bütün çalışmalarda *kayıp* olduğu belirtilen *bir eser [Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye]* hakkındaki durumu açıklığa kavuşturmaktır. Bu sebeple, Redhouse'un hayatının sadece adı geçen eserle ilişkili olan kesiti üzerine kısa bir bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Findley ([1979] 2006) ve Tuncer'in (2012) çerçevesinden bakıldığında Redhouse'un hayatı, elde edilen belgeler neticesinde üç aşamada değerlendirilebilir:

Redhouse'un çocukluk yılları (1811-1826)

Redhouse'un Türkiye yılları (1826-1853)

Redhouse'un İngiltere yılları (1853-1892)

Redhouse'un küçük yaşlarda ailesini kaybettiği, 1819'da *Christ Hospitala* gitmiş olduğu ve 1823'te de *Mathematical Schoolda* trigonometri, denizcilik ve haritacılık üzerine eğitim gördüğü çocukluk yıllarına dair kayıtlardır. Bundan sonraki aşamada onun Türkiye'ye gelişi, bu konuyla ilgili kaynakların eksikliğinden hâlâ tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Ancak belgeler göstermektedir ki Redhouse, Osmanlıda uzun yıllar memuriyette bulunmuş, Osmanlı Türkçesini öğrenmiş ve *Bâb-ı Âli Tercüme Bürosunda* çalışmıştır. Onun konumuzu ilgilendiren hayat dönemi ise İngiltere'de bulunduğu yıllardır. Bu 39 yıllık dönemi yukarıda adı geçen çalışmalardan hareketle şöyle özetleyebiliriz:

Redhouse, Türkiye'de yaşadığı yıllarda Osmanlı Devleti'nde pek çok memuriyette görev almıştır. Bunlardan en önemlisi, belki de ileride sözlükçülük çalışmalarına katkı sağlayacak olanı ise tercümanlık görevidir. Bu görev sebebiyle bulunduğu şehirlerden birisi Erzurum'dur. Erzurum'da kâtip ve tercüman olarak 4 yıl yaşamıştır. Şehrin zorlu hava şartları eşinin ciddi şekilde rahatsızlanmasına neden olduğundan tedavi amacıyla 1853 yılında birlikte İngiltere'ye dönmüşlerdir. Başlangıçta İngiltere'ye kısa süreliğine gitmiş olmasına rağmen, eşinin yakalandığı rahatsızlığın kendisini de bulması nedeniyle Türkiye'ye dönmekten vazgeçmiş ve buradaki tercümanlık görevini bırakmak zorunda kalmıştır. İngiltere'de bulunduğu birinci yılda, 1854'te, *Dışişlerindeki Doğu Dilleri Tercümanlığı* görevini üstlenmiştir. Tercümanlık görevinin yanında, ek gelir elde edebilmek için 1861-64 yılları arasında da *Royal Asiatic Society*'de⁴ (Kraliyet Asya Cemiyeti) sekreterlik yapmış, 1890 yılına kadar bu görevine devam etmiştir.

Redhouse'un İngiltere'de bulunduğu dönemde gramer ve sözlük çalışmalarının yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Tuncer (2012: 37), onun kamu çalışmaları yerine bu yıllarda ilmî çalışmalara yöneldiğini belirtir. Sözlüklerinin tarihlerine bakıldığında da durumun böyle olduğu görülmektedir. Nitekim 1856-1857'de *An English and Turkish Dictionary, in two parts, English and Turkish and Turkish and English, Londra* (Türkçe ve İngilizce Sözlük, 2 Kısım: Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe) adlı sözlüğünü hazırlamıştır ki bu sözlük aynı zamanda *Lexicon*'un ana yapısını da oluşturacaktır (Findley [1979] 2006: 100). 1861'de *A Lexicon, English and Turkish, shewing, in Turkish, the Literal, Incidental, Figurative, Colloquial and Technical Significations of the English Terms* ya da *Kitab-ı Lehçetü'l-Meânî li-Ceymis Redhavz el-İngilizî* adıyla yazdığı sözlük, Redhouse'un 1857'de bastığı çalışmanın genişletilmiş halidir. Bu söz-

lüğün ardından yayımladığı *A Turkish and English Lexicon, shewing in English the Significations of the Turkish Terms* ya da *Kitab-ı Meânî-i Lehçe li-Ceymis Redhavz el-İngilizî [1890]* adlı çalışması ise taşıdığı değer bakımından önem arz etmektedir. Eser, bugün hâlâ Osmanlı Türkçesi üzerine hazırlanmış en kapsamlı sözlüklerden biri olarak yerini ve varlığını korumaktadır.⁵

Redhouse'un bu dönemde üzerinde çalıştığı iki sözlük projesi daha olduğu ancak, bunların her ikisinin de yarım kaldığı bilinmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Findley [1979] 2006: 137, Tuncer 2012: 52). Bu sözlüklerden birinin *British Museum*'da olması, hakkındaki bilgilere ulaşabilmeyi olanaklı kılmaktadır (Findley [1979] 2006: 138-139)⁶. Diğeri hakkında ise kapsamlı bir bilgi olmaması sebebiyle, adı geçen çalışmalarda eser için yapılan değerlendirmeler, Findley'nin eserin *kayıp* olduğuna dair yaptığı yorum çerçevesinde birleşmiştir. Bu yoruma değinmeden önce, mevcut belgelerden hareket ederek sözlük ile ilgili bilgilere dikkat çekmek yerinde olacaktır.

1. Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye

1.1. Mevcut Çalışmalara Göre Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye

Redhouse'un 1865⁷ yılında hazırlamaya başladığını söylediği ancak, tamamlayamadığı iki sözlük çalışmasından birisi olan *Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye* adlı eseri hakkındaki bilgilere, kendisinin devrin Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa aracılığıyla Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya gönderdiği arizalardan ulaşılmaktadır. Bu arizalardan özellikle 18 Temmuz 1867 ve 10 Aralık 1867'de yazılmış olan ilk ikisi, Ali İhsan Gencer tarafından *Redhouse'un Türkçe Lügati Hakkında Mektubu* başlıklı bir yazıda ele alınmıştır. Gencer (1998), aynı konuyu işleyen bu iki arizadan ilkinin aslı olmadığını⁸ ve tercümesinin de karışık bir Osmanlı Türkçesiyle yazıldığını belirterek ikinci arizanın Osmanlı Türkçesiyle tercümesi üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. Findley ([1979] 2006) ve Tuncer (2012) de çalışmalarında 1867 yılında kaleme alınan bu arizalardan söz etmişlerdir. Bahsi geçen çalışmalara göre, Redhouse'un eseri hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir:

Findley (2006: 138) iki arizayı şöyle aktarmıştır:

1830'da Tercüme odasında çalıştığı günlerde tanıdığı, dönemin Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya 1867'de yazdığı iki mektupta bu projesinden söz ediyordu. Türkçe, Arapça, Farsça ya da Avrupa asıllı teknik terim-

ler de dâhil bütün Osmanlıca sözcüklerin alfabetik sırayla yer aldığı bir eser yazma niyeti olduğunu söylüyordu. Her sözcüğün etimolojisi verilecek ve doğru telaffuz için özel bir yazım sistemi kullanılacaktı. Redhouse aynı zamanda eserine zamanın padişahının adına atfedilen bir başlığın (*Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye*) uygun bulunmasını rica ediyor ve o zamana kadar beşte biri tamamlanmış el yazmalarını bastırabilmek için yardım istiyordu.

Gencer'in (1998: 334-335) 10 Aralık 1867 tarihli arızayı aktarımı ise aşağıdaki gibidir:

10 Aralık 1867 tarihini taşıyan, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya hitaben yazılmış ikinci mektubunda Redhouse, ezcümle, Türkçe lügâtin tertibiyle iki seneden beri meşgul olduğunu, şayet uygun görülürse esere *Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye* ismini vereceğini ifade ediyordu. Eserin basılmış bir kaç sayfasının örnek olarak gönderildiğini belirten Redhouse, lügâtin Osmanlıcada kullanılan bütün kelimeleri kapsayacağını, ayrıca bir takım ıstılahların ve bunların telaffuzlarının da gösterileceğini ve eserin 120.000 kelimeyi bulacağını belirtiyordu. Mektubunda daha sonra, elif, be, pe harflerini bitirdiğini, te harfine başladığını ve bu harflerle olan kelimelerin toplamının 26.000'i bulduğunu, hatta sadece elif harfinin 16.000 kelimededen oluştuğunu ifade eden Redhouse, böylece eserinin 1/5'lik kısmının bittiğini, 1/4'lük kısmının ise önümüzdeki ilkbaharda tamam olacağını ve basım işlemlerine şimdiden başlanmasının yerinde olacağını belirtiyordu.

Redhouse'un bu arızasının ardından Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa'ya aynı dileğini izah ettiği 10 Mart 1869 tarihli bir arıza daha yazdığı tespit edilmiştir. 11 Mart 1869 tarihinde ise Musurus Paşa, Redhouse'un durumunu Fuad Paşa'ya aktaran bir arıza kaleme almıştır. Metinler, Tuncer (2012: 53-54) tarafından şöyle aktarılmıştır.⁹

Elif harfinden cim harfinin sonuna kadar hece düzenine göre düzenlenmiş olan 34 bin Arapça, Farsça ve Türkçe ve Osmanlı diline sonradan girmiş olan yabancı sözcüklerin telaffuz, etimoloji ve asılları numara ile ayrılarak, (onların) ortaya çıkan çeşitli manaları 4 kitap olarak tamamlanmıştır. Bunların layık görülürse bastırılıp yüce hükümetin bilgisine sunulmasının tahminimce zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar verilen izinlerde herhangi bir kusurum olmadığı gibi, bu izin verildikten sonra da gece gündüz çalışarak eserin her sene bir cildini

bitireceğime söz veriyorum. Söz konusu eserin sanayi ve denizcilik ilmini içeren terimler, birleşik kelimeler ve ibareler ile atasözleri dâhil olmakla birlikte 120-140 bin sözcükten oluşacağı...

Redhouse, bu hatırı sayılır eserini yazmak için Londra'da ne yardımcı ve ortaklara ne de maaş bakımından yeterli bir miktara sahiptir. Redhouse, bunun temin edilmesi ve umumileştirilmesi için daha önce bir mektupla eseri hakkındaki bilgiyi Osmanlı Devleti'ne bildirdiğini hatırlamış olması üzerine tekrar bir mektup yazmış ve tarafıma göndermiş olup aynen sunulan mektubunda, yüce Mısır valisinin bilgisi dâhilinde de olduğu üzere, şimdiye kadar bu kitabın *cim* harfine kadar dört cildini yazdığını, tahminen on cilde tamamlanacak olan kalanının da on yıl içerisinde bitirileceğini belirtmiştir. Redhouse ile olan görüşmemizin sonunda eğer, Hazineden almakta olduğu 20 sterlin maaşına bir o kadar daha zam yapılması ve tamamlamış olduğu ciltlerin basılması için de ayrıca 100 sterlin gönderilmesi durumunda eserinin her yılda, bir cildini tamamlamak üzere size sunacağını anlamış bulunmaktayım.

Tuncer'in aktardığı metinlerden görüleceği üzere ikinci arıza, ilk arızaya karşılık alınmadığı için yazılmış olmalıdır. Arızanın içeriğinden Redhouse'un, sözlüğün dört cildini tamamlamış olduğu ve maaş durumunun iyileştirilmesi talebini, çalışmasına bir teşvik olarak dile getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu teşvikin sağlanması durumunda her yıl birer cildinin bitirilmesi ile 10 yıl içerisinde sözlüğü tamamlayacağını sözünü vermektedir.

Gencer (1998: 335), adı geçen makalesinde ele aldığı arızada yer alan bilgilerden yola çıkarak sözlüğün on cilt olacağı şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Ancak Gencer'in bu yorumuna karşın, Tuncer'in değindiği 1869 tarihli arızadaki *Şimdiye kadar işbu kitabın "cim" harfine kadar dört cildini tekmil edip tahminen on cilde bâliğ olacak olan bâkisinin...* (*Şimdiye kadar bu kitabın cim harfine kadar dört cildini yazdığını, tahminen on cilde tamamlanacak olan kalanının da...*) ifadeden anlaşılacağı üzere, toplam 14 ciltlik bir sözlük olması planlandığı görülmektedir.¹⁰

Arizalarda verilen bilgilere göre, sözlüğün geniş bir söz varlığına sahip olacağını söylemek mümkündür. Bilhassa 1869 tarihli arızada geçen *eserin sanayi ve denizcilik ilmini içeren terimler, birleşik kelimeler ve ibareler ile atasözleri dâhil olmakla birlikte 120-140 bin sözcükten oluşacağı...* şeklindeki açıklama sözlüğün söz dağarcığına dair ipuçlarını bize sunmaktadır.

Redhouse 1885 yılına kadar bu projeye devam etmiş ve on yılda sadece *je* harfine kadar gelebilmiştir (Findley [1979] 2006: 138, dipnot ayrıntısı için ayrıca bk. 164). Buradan Redhouse'un sözlüğün her yıl bir cildini bitireceğine dair verdiği sözünü tutamadığı anlaşılmaktadır.

1.2. Redhouse'un Fransızca Arizalarına Göre Külliyyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye

Redhouse hakkındaki adı geçen çalışmalarda, *Külliyyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye*'yi konu alan Fransızca arizalar, ne yazık ki çevrilip yayımlanmamıştır. Çalışmalarda, genellikle iki ariza tek bir ariza şeklinde değerlendirilmiş veya benzer içeriklere sahip olmalarından dolayı sadece biri üzerinden yorum yapılmış, dolayısıyla bu tutumlar, eser hakkında çeşitli anlam karmaşalarına yol açmıştır. Çalışmamızda ise, böyle bir ihtiyacın giderilip¹¹ sözlük hakkında daha güvenilir bilgilere ulaşılması için, 1867 yılının Temmuz ve Aralık aylarında Fuad Paşa'ya gönderilen arizaların Fransızca asıllarının değerlendirilmesi daha uygun görülmüştür.¹² Bu iki ariza, aynı konuyu içermesine rağmen Redhouse, Temmuz ayında gönderdiği ilk arizayı birtakım ayrıntularla genişleterek Aralık ayında tekrar gönderme ihtiyacı hissetmiştir. Bize göre bu durum, ilk arizanın Fuad Paşa'nın eline geçmemesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Kısaca bahsedilen bu notlar ardından, yazarın her iki arizasında hazırladığı sözlük için yaptığı açıklamaları belirtmenin yerinde olacağı görüşündeyiz.

1867 tarihli iki arizada da ortak olarak geçen *Osmanlı dilinin Büyük Genel Sözlüğü olan bu esere, sizin onayınızla, Külliyyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye adını koymak isterim.* ifadesinden anlaşılacağı üzere Redhouse eserine, *Müntehabât*'ta olduğu gibi Osmanlıya atıfta bulunan bir isim koymayı tercih etmiş ve bir öneri olarak Fuad Paşa'ya sunmuştur. Ardından ise sözlüğün içeriği ile ilgili birtakım bilgileri paylaşmıştır:

Ancak Osmanlıcadaki Türk, Arap, Fars veya Avrupa dillerinden kelimelerle bilimlerin teknik terimlerinin tümünü tek bir alfabetik seri içinde bir araya getirmeye çalıştığımı dile getireyim. Her bir kelime, etimolojisi, imlası -Arapça için olan metodun hafif bir değiştirilmesi ve tam telaffuzuyla verilecek.

Yazar bu açıklamalarının yanında, *Külliyyât-ı 'Aziziyye*'nin yirmi üç ila yirmi dört bin kelimeyi bulduğunu ve beşte birlik kısmını yazdığını da ayrıca belirtmiştir. *Elif* babının başlı başına yaklaşık on altı bin kelime ihtiva ettiğini

söyleyerek *elif, be, pe* harflerini tamamladığını ve *te* harfine geçtiğini de eklemiştir. Sözlüğün malzemesini ise şu şekilde oluşturduğunu söylemiştir:

Hazretleriniz için, benim Osmanlıca Sözlüğün yazılması için yapılmış araştırmaları ikinci defa kullandığımı ve bunun yanı sıra yaklaşık iki yüz bin kelimeyi kapsayan Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizce Büyük lügâtinı hazırladığımı bilmeleri belki ilginç olacaktır. Ümit ederim ki bu eser, İngiltere ile Şark arasında günden güne tesis olan ilişkiler için kayda değer bir yararı olacağını ümit ediyorum.

Metinde geçen *benim Osmanlıca Sözlüğün yazılması için yapılmış araştırmaları ikinci defa kullandığımı...* açıklamasına dikkat edildiğinde, Redhouse'un sözlük malzemesi olarak hâlihazırda elinde bulunan *Müntehabât-ı Lügât-ı 'Osmâniyye* için topladığı verileri kullandığı anlaşılmaktadır.

Arizalarda sözlük hakkındaki bir başka önemli bilgi ise sözlüğün hangi dilde yazıldığıdır. Redhouse bu konuyu, *Söz konusu eser, benim bu türde hazırladığım ilk eser olan ve geçenlerde Sultaniler ve Rüşdiyelerde okutulmak üzere yeniden basımı Hükümet tarafından üstlenilme onurunu alan Müntehabât'ın bir devamı olacak.* şeklindeki ifadesiyle açıklığa kavuşturmuştur. *Müntehabât-ı Lügât-ı 'Osmâniyye'* nin tamamen Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir sözlük olduğu bilinmektedir. Buna göre, *Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye'* nin de tıpkı *Müntehabât* gibi tek dilli (Osmanlı Türkçesi) bir sözlük olarak hazırlandığı açıkça görülmektedir.

Sözlük için gerek Findley ([1979] 2006: 138), Gencer (1998: 336) ve Tunçer'in (2012: 55) çalışmalarında gerek literatürde Redhouse hakkında yapılan araştırmalarda varılan ortak düşünce ise eserin tamamlanamadığı, yazar tarafından İstanbul'a gönderildiği ve ne yazık ki tamamlanmış müsveddelerinin *kayıp* olduğudur. Bilhassa Findley ([1979] 2006: 173), eserin sonunda verdiği *Redhouse Bibliyografyası* başlıklı kısımda 1885 tarihine not düşerek, *1885: Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye, Osmanlı Türkçesinin bitmemiş el yazması sözlüğü, tamamıyla Osmanlıca. 9 veya 10 cilt; yıllar boyunca hazırlanan ciltlerden bitirilen her biri Osmanlı Hükümetine sunulmuştu; el yazmalarının nerede olduğu bilinmemektedir.* şeklinde bir yorum yapmıştır.¹³ Findley'den sonraki araştırmalarda da bu yorumu destekleyen ifadelerin kullanıldığı görülmüştür.

2. Külliyyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye'nin Bulunması Bağlamında Eser Hakkında Belirtilmesi Gereken Önemli Noktalar

Bahsi geçen eserin bu yazıya konu edilmesinin ana sebebi, eserin tarafımızdan bulunmuş olduğunun bilim âlemiyle paylaşılmasıdır. Bununla birlikte, eser bulunduktan sonra birkaç önemli noktanın da aydınlatılması gerekliliği ortaya çıktığından makalede bu hususlara da değinilmiştir. Gayet hacimli olan eser hakkında belirtilmesi gereken önemli noktaları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Eserin nerede bulunduğu
2. Eserin kütüphaneye kim tarafından getirildiği ve ciltleri üzerine
3. Eserin ismi üzerine
4. Eserin kütüphane kaydıyla ilgili hususlar
5. Eserin genel hatlarıyla durumu

2.1. Eserin Nerede Bulunduğu

Eser, Londra'da, *Royal Asiatic Society*'nin mütevazı kütüphanesinde bulunmuştur. 46 RAS *Turkish* olarak kayıtlıdır. Kütüphanenin fihrist kaydında *al-Khazînah al-'Azîziyyah fi al-Lugâh al-'Uthmâniyyah* ismiyle geçmektedir. Bulunan kısım, eserin sadece dört ciltlik bölümüdür.

Bu durum, şöyle bir soruyu akla getirmektedir: Findley'e ve adı geçen diğer çalışmalarda tespitlere göre, *Redhouse eserin tamamlanmış olan ciltlerini İstanbul'a göndermiş ve bu ciltler kaybolmuşsa, eserin bulunan dört cildi İngiltere'ye nasıl gelmiştir?*²⁴ Bu sorunun cevabı ikinci başlık altında değerlendirilecektir.

2.2. Eserin Kütüphaneye Kim Tarafından Getirildiği ve Ciltleri Üzerine

Birinci maddede belirtildiği üzere eserin sadece dört ciltlik¹⁵ (se (س)) babından çim (چ) babına kadar kısmı bulunmuştur. Dört ciltlik bölümün *Royal Asiatic Society'ye nasıl geldiği* sorusu son derece kafa karıştırıcı ve bir o kadar da önemlidir. Bu soru, Redhouse hakkında yapılan araştırmalarda gözden kaçan yahut değerlendirilmeyen bir arızanın dikkate alınmasıyla cevaplandırılabilir.

Daha önce değinilen arızalar sırasıyla Temmuz 1867 ve Aralık 1867 tarihlerini göstermektedir. Bunlara ek olarak, 10 Mart 1869'da konuyla ilgili yazılmış bir arızanın daha mevcut olduğu bilinmektedir. Bu arızalarda yazar, kısaca hazırlamakta olduğu sözlüğün ciltlerinden bahsetmiş ve birkaç cildinin tamamlandığını belirtmiştir. Ancak değerlendirilmeyen 1877 tarihli bir başka arızada Redhouse, eserin ciltlerini şu şekilde paylaştığını ifade etmiştir:

Belki bir gün bir fırsat çıkar da Savfet Paşa'ya dört cildi Tercüme Bürosunda bulunan, beşincisi ve altıncısı Rumeli Hisarı'nda, Ahmet Vefik Efendi'de bulunan benim *el-Hazinetü'l-'Aziziyye* adlı yeni Osmanlıca Sözlüğüm konusunda birkaç söz edebilirsiniz. Diğer üç cildi ve dördüncü cildin bir kısmı burada bendedirler. Dokuz ciltte sanıyorum ki yaklaşık altmış bin kelime vardır. İlk altı cildi ya Vefik Efendi'de ya Büroda ya da kamu kütüphanelerinin birinde toplamak veya toplamalarını isterim. Daha sonra da geri kalanlarını gönderirim.

Arizadan anlaşılacağı üzere yazar, eserin sadece ilk altı cildini İstanbul'a göndermiştir. Geri kalan dört cilt ise kendisinde bulunmaktadır. Ciltlerin arizadaki paylaşımı, şöyle bir soruyu karşımıza çıkarmaktadır: *Bulunan dört ciltlik kısım kimdeki, yani hangi ciltlerdir?*¹⁶ Bu sorunun cevabı birkaç önemli noktaya temasla açıklanabilir:

İlk olarak, eser üzerinden hareket ettiğimizde, eserdeki her babın sonunda, o babın tamamlanma tarihinin verildiğini görmekteyiz. Buna göre, se (س) babı 3 Nisan 1868, cim (ج) babı 30 Eylül 1868 ve çim (چ) babı da 31 Aralık 1868 tarihinde tamamlanmıştır. Bu tarihleri Redhouse'un gönderdiği arizalarla eşleştirdiğimizde elimizdeki ciltlerin İstanbul'a gönderilen ilk ciltler olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilk durum, 1877 tarihli ariza kaynak alındığında bize bu ciltlerin büyük ihtimalle, Osmanlı devlet adamlarından Ahmed Vefik Paşa'ya (Arizadaki ifadeye göre Vefik Efendi'ye) gönderilen ciltler olduğunun bilgisini vermektedir.

İkinci olarak ise, kütüphanedeki fihrist kaydında eserin Ahmed Zeki Paşa tarafından *Royal Asiatic Society*ye verildiğine dair bir ibare bulunmaktadır (<http://www.fihrist.org.uk> Erişim: 13.07.2015). Bu noktada, kilit isim hâline gelen Ahmed Zeki Paşa'nın hayatı hakkındaki bilgiler de önem taşımaktadır.

Hakkındaki en detaylı bilgiye İslam Ansiklopedisi'nde (Ayrıntı için bk. Ağırakça 1989: 163-164) rastladığımız Ahmed Zeki Paşa,¹⁷ 1834-1932 yılları arasında yaşamış olan Mısırlı âlim ve ediptir.

İsmailiye'de mütercim olarak göreve başladıktan bir süre sonra İçişleri Bakanlığı Matbuat Kaleminde ve *el-Vekâ'i ul-Mısriyye* adlı resmi gazete de mütercim ve musahhah olarak çalışmıştır. Mısır Üniversitesinin kuruluş çalışmalarına da katılan Ahmed Zeki Paşa, *el-Meclisü'l-'ilmi'l-Mısri*, *el-Cem'iyyetü'l-coğrafiyyetü'l-Hidiviyye*, *el-Mecmau'l-'ilmi (Şam)*, *Royal Asiatic Society (Londra)*, *Real Academia de Historia (Mad-*

rid) gibi kuruluşlara da üyedir. Ayrıca, Ahmet Zeki Paşa'nın Latince, Almanca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, İspanyolca ile Arapça dillerinde, 18,700 ciltlik yazma ve matbu eserden oluşan bir kütüphanesi bulunmaktadır. İslam dünyasının kültürel ve teknik yönden gelişmesi için ilme, dolayısıyla kitap ve kütüphanelere büyük önem verilmesi gerektiğini düşünen Ahmed Zeki Paşa, İstanbul kütüphanelerinin *Osmanlı Kütüphaneleri* adıyla tek çatı altında toplanmasını da öngören bir rapor hazırlayıp Osmanlı sadrazamlarından Hilmi Paşa'ya sunmuştur (Teşrinisani 1325/Kasım 1909).

Bu kısa bilgiden de anlaşılacağı üzere, Ahmed Zeki Paşa'nın âlimlik ve ediplik yönü yanında koleksiyonculuk boyutunda bir kütüphanecilik yönü de bulunmaktadır. Kendisinin bu ciltlerle olan ilgisine daha dikkatli baktığımızda şöyle bir yorum yapılması gereği ortaya çıkmaktadır:

Redhouse'un arizada belirttiği üzere, gönderdiği ciltlerden bazıları Vefik Efendi'nin Rumeli Hisarı'ndaki kütüphanesinde yer almaktadır. Bu kütüphane, onun vefatından sonra parça parça satılarak pek çok yerli ve yabancı koleksiyoncunun dikkatini çekmiştir. Kütüphanenin satılışı 1902'ye kadar sürmüştür (Ünver 1967: 29). Ahmed Zeki Paşa'ya dair elde edilen bilgilerle bu tarih eşleştirildiğinde kendisinin kütüphanenin satıldığı sırada İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Paşa'nın yazma ve matbu eserlere merakı da göz önünde bulundurulduğunda Vefik Efendi'nin kütüphanesinin satılmasıyla ilgilenmiş olabileceği düşünülebilir. Bu durum, *Royal Asiatic Society*de bulduğumuz ciltlerin Vefik Efendi'dekiler olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Buna göre Ahmed Zeki Paşa'nın elindeki eseri, kıymetini bilerek ve Redhouse'un *Royal Asiatic Society* ile olan bağıını da dikkate alarak buraya hediye etmiş olabileceği düşünülebilir.

2.3. Eserin İsmi Üzerine

Eser açısından dikkat çekici bir başka nokta isim hususudur. Redhouse hakkındaki önceki çalışmalarda eserin ismi *Külliyyât-ı 'Azizîyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye* olarak belirtilmiştir. Bu isim gerçekten de Redhouse'un Fuad Paşa'ya yazdığı arizalarda geçmektedir (Bk. EK-1 ve EK-2). Buna rağmen, tarafımızdan bulunan dört ciltlik kısmın girişinde eserin ismi *Hazinetü'l-'Azizîyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye* şeklinde yer almaktadır (Bk. EK-11). *Royal Asiatic Society*'nin kütüphane fihristinde de eser bu isimle kayıtlıdır. Eserin ismindeki bu küçük farklılık başlangıçta bizde, başka bir eserden bahsedildiği şüphesini

uyandırır da yukarıda adı geçen 1877 tarihli arizada yer alan bilgiler ile bu şüphe giderilmiştir. Redhouse bu arizada, eserinin ismini aşağıda tekrar ele alındığı üzere, *el-Hazinetül-'Aziziyye* şeklinde ifade etmektedir:

Belki bir gün bir fırsat çıkar da Savfet Paşa'ya dört cildi Tercüme Bürosunda bulunan, beşincisi ve altıncısı Rumeli Hisarı'nda, Ahmet Vefik Efendi'de bulunan benim *el-Hazinetül-'Aziziyye* adlı yeni Osmanlıca Sözlüğüm konusunda birkaç söz edebilirsiniz. Diğer üç cildi ve dördüncü cildin bir kısmı burada bendedirler. Dokuz ciltte sanıyorum ki yaklaşık altmış bin kelime vardır. İlk altı cildi ya Vefik Efendide, ya Büroda ya da kamu kütüphanelerinin birinde toplamak veya toplamalarını isterim. Daha sonra da geri kalanlarını gönderirim.

Ancak bu tek arıza, bizim için eserin isminin aydınlatılması hususunda yeterli gelmediğinden konu hakkında tekrar bir araştırma yapılması uygun görülmüştür. Bu araştırma neticesinde daha önceki çalışmalarda bahsedilmeyen bir başka arizaya ulaşılmıştır. Musurus Paşa'ya yazılan 1870 tarihli bu arizada da Redhouse eserinin ismini *el-Hazinetül-'Aziziyye* şeklinde belirtmiştir (Bk. EK-1 ve EK-2). Bu durumu, yazarın daha sonra eserin isminde değişikliğe gittiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Sözlükteki tarihlendirmeler dikkate alındığında (Bk. 2.2. Eserin Kütüphaneye Kim Tarafından Getirildiği ve Ciltleri Üzerine) Redhouse'un eserinin ismini 1867 tarihinde gönderdiği arizalardan hemen bir yıl sonra değiştirmiş olduğu görülür. Sözlüğün bugüne kadar dikkatlerden kaçmış olması da bu isim hususuna bağlanabilir.

2.4. Eserin Kütüphane Kaydı ile İlgili Hususlar

Eserin *Royal Asiatic Society*'nin fihristinde *al-Khazīnah al-'Azīziyah fī al-Lugāh al-'Uthmāniyah* ismiyle kayıtlı olduğu daha önce belirtilmişti. Buna ek olarak, eser hakkında *Turkish, Ottoman (1500-1928), Volume 4 of the Ottoman text of Redhouse's Turkish to English dictionary covering the letters, jim and che, without English text, with a photograph of the author* şeklinde kısa bir bilgi de verilmiştir (<http://www.fihrist.org.uk> Erişim: 13.07.2015). Bu bilgide, mevcut sözlüğün dört ciltten ibaret Türkçe-İngilizce bir sözlük olduğu, cim (ج) ve çim (چ) baplarını içerdiği, İngilizce kısımlarının olmadığı ve eserde ayrıca Redhouse'un fotoğrafının bulunduğu ifade edilmektedir.

Kütüphanedeki bu kayıt hususunda değinilmesi gereken birkaç önemli nokta vardır: Bu noktalardan ilki, dört cilt olarak belirtilen eserin cim (ج) ve çim (چ) baplarını içerdiğinin kaydedilmesidir. Eserin girişinde yer alan *el-cildi er-râbi'*

min el-Hazinetül-'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye (Hazinetül-'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye'nin dört cildi) ifadesinden sözlüğün dört cilt olduğu teyit edilebilmektedir. Dört ciltlik kısmın ihtiva ettiği baplara dikkat edildiğinde, eserin kayıta yer aldığı şekilde sadece cim (ج) ve çim (چ) baplarını içermediği, şe (ش) babından çim (چ) babına kadar olduğu tespit edilmiştir: 1-135 sayfaları arası şe (ش) babı, 135-804 sayfaları arası cim (ج) babı, 804-992 sayfaları arası da çim (چ) babıdır.

İkinci nokta ise, sözlüğün Türkçe-İngilizce bir sözlük olduğu hususudur. EK-11'deki resimlere bakıldığında, maddeler yazılırken Osmanlı Türkçesi kısmı için bir sütun ayrıldığı, yanında ise aynı değerde bir başka sütunun boş bırakıldığı görülmektedir. Bu durum, önce bize Redhouse'un sözlüğünü Türkçe-İngilizce şeklinde hazırlamayı planladığını düşündürmüştür. Sanıyoruz ki eser kaydı tutulurken de aynı bakış açısı gözetilerek böyle bir yorum yapılmıştır. Buna rağmen, Redhouse'un arizaları dikkatle incelendiğinde sözlük için Türkçe-İngilizce şeklinde bir ifadenin bulunmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Aksine, Redhouse eserini *yeni Osmanlıca sözlüğüm* şeklinde tanıtmıştır. Ayrıca, 1867 tarihli arizalarda eserinin *Müntehabât*'ın devamı olacağı şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Bk. EK-2). Findley ([1979] 2006) de daha önce bahsi geçtiği üzere eser hakkında *tamamıyla Osmanlıca* şeklinde bir yorum yapmıştır. Redhouse'un arizaları aracılığıyla gönderdiği elif (ا) babına ait kısımlarda da her iki tarafın Osmanlı Türkçesiyle yazıldığı görülmüştür (Bk. EK-9). Elimizdeki ciltlere bakıldığında ise bazı sayfalardaki boş kısımlara birkaç madde yazıldığı tespit edilmiştir (Bk. EK-11, Resim 10.). Bulunan ciltlerin matbu olmayıp el yazısıyla yazıldığı da ayrıca bir bilgi olarak bu açıklamalara eklendiğinde, boşlukların mürekkebin kuruması amacıyla bırakılmış olabileceği ihtimali kuvvetlidir. Bu durumda, Redhouse'un mürekkep kuruduktan sonra bu kısımları, tekrar geri dönüp kullanacağını düşünülmesi daha doğru bir yorum olabilir.

2.5. Eserin Genel Hatlarıyla Durumu

Eserin iç kapağında Redhouse'un resmi bulunmakta, resmin altında da ismi yazmaktadır (Bk. EK-10). İlk sayfada herhangi bir ön söz, not vb. açıklama yer almamakta ve *el-cildi er-râbi' min el-Hazinetül-'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye* ibaresinin ardından hemen şe (ش) babından devam edilmektedir. Bapların isimleri şu şekilde verilmiştir: *bâb-ı şâ-yi müsellese*; *bâb-ı cim-i 'arabî*, *bâb-ı cim-i farsî* [Yani çim]. Her babın sonunda, o babın kaç sözcük içerdiği

ve daha önce değinildiği üzere bapların tamamlanma tarihleri yer almaktadır. Yani, se (س) babı 778 sözcükten oluşmakta ve tamamlanma tarihi 3 Nisan 1868; cim (ج) babı 3856 sözcükten oluşmakta ve tamamlanma tarihi 30 Eylül 1868; çim (چ) babı 2187 sözcükten oluşmakta ve tamamlanma tarihi 31 Aralık 1868'dir. Buna göre, sözlüğün dört ciltten oluşan bu kısmında toplam 6821 sözcük vardır.

Sözlüğün bulunan dört ciltlik kısmı 1124 sayfadan oluşmaktadır. Eserde eksik sayfa yer almamakla birlikte Redhouse'un sözlüğü numaralandırırken 992. sayfa numarasını iki kez yazdığı tespit edilmiştir. Bu hata sebebiyle, sözlüğün 1125 sayfadan oluştuğunu belirtmekte fayda vardır.

Sonuç

Bu makalede, Redhouse'un *kayıp* olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilen ve *Külliyyât-ı Aziziyye fi'l-Lügâti'l-Osmâniyye* olarak bilinen eserin dört ciltlik kısmının bulunduğu dair bilgi verilmiştir. Çalışmamızın sonuçlarını şu birkaç maddede toparlamak mümkündür:

1. Eserin giriş bölümünde yer alan ibare başta olmak üzere, 1870 ve 1877 tarihli arizalarda da dile getirilen eserin isminin, yazarın tercihiyle *Hazinetül-Aziziyye fi'l-Lügâti'l-Osmâniyye* olarak değiştirildiği anlaşılmıştır. Redhouse'un bu isim değişikliğini, mevcut ciltlerdeki tarihlerden hareketle, 1867 tarihli ilk arizalardan en geç bir yıl sonra gerçekleştirdiği tespit edilebilmektedir. Bu tespitimize göre, eserin isminin de bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda *Hazinetül-Aziziyye fi'l-Lügâti'l-Osmâniyye* olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

2. Findley'nin Redhouse üzerine hazırladığı çalışma, bu konudaki çok büyük bir boşluğu doldurmakla birlikte, birtakım hatalar içerdiği ve bu bilgilerin güncellenmesi gerektiği görülmüştür. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivindeki (BOA) belgelerin dijital ortama aktarımı ve güncel tutulmaya çalışılması, daha önce ulaşılamayan verilerin gün yüzüne çıkmasına imkân tanımaktadır. Bu imkânın sağladığı kolaylıktan yararlanarak, belge içerikli kaynaklarda yazarın yorumu yanında, kaynakta belirtilen belgeye yönelik de ayrıca inceleme yapılmasının faydası bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bilhassa, bu eser vesilesi ile Redhouse'un bugüne kadar bahsedilen arizaları ve tarafımızdan tespit edilen iki arızası, Fransızcadan çevrilerek eser hakkında daha güvenilir bilgilere ulaşılması sağlanmış, ilgili çeviriler ekte verilmiştir (Bk. EK-1 ve EK-2).

3. Tespitlerimiz neticesinde eserin kütüphane kaydıyla ilgili birkaç noktanın düzeltilmesi ihtiyacı doğmuştur. Buna göre ilk olarak, eserin Türkçe-İngilizce, iki dilli bir sözlük olduğuna dair verilen bilgi, Türkçe sözlük olarak değiştirilmelidir. Bu hipoteze dönük delillerimiz *Eserin Kütüphane Kaydı ile İlgili Hususlar* başlığı altında verilmiştir (Bk. 2.4.). Delillerimizin bir sonucu olarak, eserin literatürdeki yeri, Redhouse'un *Müntehabât*'tan sonra yazdığı tek dilli ikinci sözlük olarak tanımlanabilir. İkinci olarak ise, kayıttaki hatalı cilt bilgisi düzeltilmelidir. Bu bağlamda, mevcut eserin *şe* (ش) 'den *çim* (چم) 'e kadar olan ciltleri içerdiği tespit edilmiş ve ciltlerin bitirilme tarihleri, sözcük sayıları gibi ek bilgilere de çalışmamızda yer verilmiştir.

4. Arizalardaki cilt sayıları dikkate alındığında sözlüğün, elif (ی) babından *şe* (ش) babına kadar olan baş kısmı ve yazılmış olan son ciltleri eksiktir. Buna rağmen, 1125 sayfalık kısmın, eserin içeriği göz önünde bulundurulduğunda, güncel sözlükçülük çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca eserin, arizalardan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Türkçesi üzerine hazırlanmış etimolojik bir sözlük olması, terim, deyim ve atasözleri içermesi Türklük bilimi alanındaki farklı araştırmalara kaynaklık edecek nitelikte olduğunu göstermektedir.

Makale çerçevesinde elden geldiğince eserin yeri ve mahiyeti açıklanmaya çalışılmıştır. Buna rağmen, halen aydınlatılmaya ihtiyaç duyulan konular mevcuttur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Sözlüğün ilk sayfasındaki ifadede eser, dört cilt olarak belirtilse de üç ciltten oluşmaktadır. Bu eksiklikle birlikte söz konusu ciltlerin, alfabetik sıra dikkate alındığında, 1877 tarihli arizadaki cilt sayılarıyla örtüşmediği görülmektedir. Bu durum, İstanbul'a gönderilen cilt sayılarının ve ciltlerin kime gönderildiğinin kesin bir şekilde tespitini güçleştirmektedir. Bu konu hakkındaki birkaç değişkenin birlikte düşünülmesiyle açıklamaya çalıştığımız öngörümüz, *Açıklamalar* kısmında 15. ve 16. maddelerde belirtilmiştir.

2. Eserin girişinde herhangi bir açıklama bulunmayışından dolayı, sözlükle ilgili bilgilere sadece arizalardan ulaşılabilmektedir. Arizalarda verilen bilgiler her ne kadar aydınlatıcı olsa da sözlüğün yöntemini belirlemek adına yetersizdir. Bununla birlikte, bu bilgiler dikkate alınıp eserin birkaç sayfası üzerinden yapılan çıkarımlarda Redhouse'un *Müntehabât* 'ın söz varlığını kullandığı gibi, bunlara ekleme yaptığı, sözcük karşılıklarında daha detaylı açıklamalara,

terim, deyim ve atasözü örneklerine yer verdiği görülmüştür. Bu ve benzeri konular, eser üzerindeki çalışmalarımız henüz tamamlanmadığından ilk izlenimlerimiz olarak kabul edilmelidir. Sözlüğün içeriği hakkında daha sağlıklı değerlendirmelerin gelecek çalışmalarla ortaya konulması planlanmaktadır.

Açıklamalar

- ¹ Redhouse'un *British Museum*'daki bir eserine bizi yönlendirerek kayıp olduğu bilinen bu sözlüğü keşfetmemize vesile olan Kıymetli Hocam, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanı, Sayın *İhsan Fazlıoğlu*'na şükranlarımı sunarım. Fransızca arizaların Türkçeye tercümelerini ve dijital ortama aktarımını yaparak bu makaleye katkı sağlayan İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi *Güneş Işıksel*'e teşekkür ederim.
- ² Makalenin bütününde, alıntılar hariç, resmi belge adı olarak *ariza* terimi korunmuş; mektup kelimesinin kullanılması tercih edilmemiştir. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivinde (BOA) mektup mahiyetindeki bu belgelerin terim karşılığının *ariza* olmasından kaynaklı olarak böyle bir tercihe gidilmiştir.
- ³ Sir James William Redhouse'un hayatı hakkında bilgiler içeren az sayıdaki kaynak değerlendirildiğinde bunların çoğunlukla birbirinin tekrarı olduğu veya belgelendirilmemiş olduğu görülür. Bu sebeple, makale çerçevesinde Redhouse'un hayatını ve eserlerini odağa alarak belli belgeler neticesinde, bir bütün olarak ortaya çıkarmaya çalışan eserler değerlendirilmiştir. Redhouse hakkında *New Monthly Magazine*'de yayımlanan *James William Redhouse, K.C.L.S.* adlı yazı Findley'nin çalışmasından daha eski bir kaynak olarak sayılabilir. Bunun yanında güncel yayımlardan, Yusuf Mardin'in *Tanımadığımız Redhouse* (Bk. 1982: 26-27) ve Nazan Maksudyar'ın *Bir Sözlükten Büyülenmek* çalışmalarına da bakılabilir.
- ⁴ Geniş adıyla İngiltere ve İrlanda Kraliyet Asya Topluluğu, ünlü bilim adamı Sir Henry Thomas Colebrooke tarafından 15 Mart 1823'te kuruldu. Bilim, edebiyat ve sanatın Asya ile ilişkili olarak bağlantılı konuların soruşturulması ve sanatın cesaretlendirilmesi amacını taşımaktadır. Kurum halen faaliyetlerini devam ettirmektedir (Ayrıntı için bk. <http://royalasiaticsociety.org> Erişim: 13.07.2015).
- ⁵ Redhouse'un hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için Bk. Findley [1979] 2006; Tuncer 2012.
- ⁶ Findley, Redhouse'un iki sözlük projesi olduğunu ve ikisinin de yarım kaldığını belirtir de Redhouse'un Türkçe-İngilizce olarak hazırladığını söylediği sözlüğün, elimizdeki arizalardan hareketle *Lexicon* olduğu kanaatindeyiz. *Lexicon*'un müsveddelerinin *British Museum*'da saklandığı da mevcut bir bilgidir. Bu konu hakkındaki öngörümüzün daha sonraki çalışmalarda detaylandırılması düşünülmektedir (Bk. Findley [1979] 2006: 137).
- ⁷ Findley, Redhouse'un bu çalışmaya 1864'te başladığını söylemektedir (Findley [1979] 2006: 64). Redhouse'un BOA, HR. TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası) 449/24 (18 Temmuz 1867) kayıtlı arizasında dile getirdiği üzere, *İki yıldan beri üzerinde çalıştığım yeni eserimin basılmış numunesini sizin nurlu takdirlerinize sunmaktan onur duyuyorum. eser üzerinde çalışmaya 1865'te başlamış olması gerekmektedir. Tuncer de bu arizanın Osmanlı Türkçesi ile tercümesine yer verdiği tezinde iki seneden beri tertibine çalışmakta olduğum, nezd-i âli-i asafânelerinde tensip buyrulur ise Külliyyât-ı Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye tesmiye etmek arzusunda bulunduğum büyük bir Türkçe lügât kitabının... ifadesine dikkat çekerek aynı tespitte bulunmuştur (Tuncer 2012: 52).*

- ⁸ Gencer'in aslı olmadığını söylediği arıza, BOA'da tespit edilmiş olup EK-3'te verilmiştir.
- ⁹ Tuncer, eserinde bu arızaların tercümelerine (Osmanlı Türkçesi ile) yer vermiştir. Çalışmamızda ise, arızaların daha anlaşılır olması için sadeleşmiş şeklinin verilmesi uygun görülmüştür.
- ¹⁰ Redhouse'un sözlüğünü 11 değil, 14 cilt olarak hazırlamaya başladığı hususundaki ilk tespit, Tuncer'e aittir (Bk. 2012: 54).
- ¹¹ Redhouse'un Musurus Paşa aracılığıyla gönderdiği 1867 (Temmuz ve Aralık aylarındaki iki arıza), 1870, 1877 tarihli arızaları çevrilmiştir (Bk. EK-1 ve EK-2).
- ¹² Tuncer'in tezinde Osmanlıca tercümelerine yer verdiği 1869 tarihli arıza, bu başlık altında sadece Fransızca arızalar dikkate alındığından ve makale içerisinde daha önce ilgili arızanın içeriği hakkında bilgi verildiğinden (Bk. 1.1. Mevcut Çalışmalara Göre Külliyyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye) değerlendirmeye alınmamıştır. Arızanın içeriğinin, 1867 tarihli iki arızanın içerikleriyle hemen hemen aynı olduğu görülmüştür.
- ¹³ Bu açıklamasında eserin tamamının İstanbul'a gönderildiğini söyleyen Findley, İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı Redhouse maddesinde ise eserin sadece beş cildinin İstanbul'a gönderildiğini belirtir (Bk. DİA, 2007: 523).
- ¹⁴ Bu soruyu sorarken Redhouse'un eseri için bir kopya hazırlayıp hazırlamadığı bilinmemekle birlikte bu ayrıntının gözden kaçırılmaması gerektiği unutulmamalıdır. Amacımız, elimizdeki müsveddelerin yerini belirlemek amacıyla sadece bir anlatı örüntüsü oluşturmaktır.
- ¹⁵ Eserde şe (ش), cim (ج) ve çim (چ) olmak üzere üç bap adı verilmektedir. Buna rağmen, eserin giriş kısmındaki ifadede *el-cildi er-râbi' min el-Hazinetül-'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye (Hazinetül-'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye'nin dört cildi)* yazmaktadır. Bu çelişki, Redhouse'un eserini ilk başta dört cilt olarak yazmayı planladığı, ancak sadece üç cildi tamamlayıp gönderdiği şeklinde yorumlanabilir. Makaledeki cilt sisteminde yazarın notu dikkate alınmıştır (Bk. EK-11). Bu madde, 16. madde ile birlikte okunmalıdır (Bk. Açıklamalar 16).
- ¹⁶ Dört ciltlik kısmın kimde bulunan ciltler olduğunun hesaplanmasında dikkati çeken bir ayrıntı vardır: Osmanlı Türkçesindeki alfabetik sıraya göre, bulunan eserdeki cilt sayıları Redhouse'un 1877 tarihli arızasında gönderdiğini söylediği altı ciltlik kısım ile örtüşmemektedir. Yani, Osmanlı Türkçesindeki alfabe sırasına göre elif (ا), be (ب), pe (پ), te (ت), şe (ش), cim (ج) ve çim (چ) diye sayıldığında yedi ciltlik bir kısım oluşmaktadır. Bunlardan te (ت) babına kadar ki kısım *Tercüme Bürosunda* ise diğer üç cilt olan, yani bulunan ciltler, şe (ش), cim (ج) ve çim (چ) olarak Ahmed Vefik'te olanlardır. Redhouse ilgili arızada beşinci ve altıncı ciltleri Vefik Efendi'ye gönderdiğini söylemektedir. Ayrıca, arızada toplamda 10 ciltlik (Redhouse arızada dokuz cilt saymış, yarım olan son cildi hesaba katmamıştır.) bir kısmın paylaşımından söz edilse de bütün ciltler toplandığında bu sayının 11 cilt olduğu görülür. Bu durum, arızada hatalı bir ifade kullanıldığı veya Redhouse'un Vefik Efendi'ye sonradan sözlüğün bir cildini daha göndermiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir.
- ¹⁷ Kütüphane kayıtlarında eserin Ahmet Zeki Paşa tarafından kütüphaneye verildiği bilgisi dışında başka herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu sebeple, makaleye konu olan Ahmet Zeki Paşa'nın farklı biri olabileme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, yine de *Royal Asiatic Society* ile olan bağı ve İslam Ansiklopedisi'ndeki verilere göre, kütüphaneci olan Ahmed Zeki Paşa'dan bahsedildiği düşünülerek, bu makalede kendisi hakkındaki bilgiler öngörümüzü kuvvetlendirici bir veri olarak kullanılmıştır.

- 18 EK-3, EK-4 ve EK-6'da yer alan arizaların sayfa aşımı sebebiyle sadece ilk sayfaları görsel olarak eklenebilmiştir. EK-3 beş, EK-4 dört ve EK-6 iki sayfadan oluşmaktadır. Söz konusu arizalar için Bk. BOA <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- 19 Bu arizanın kime yazıldığına dair içerikte ve arşivlerde bir bilgiye rastlanmamıştır. Diğer arizalarda olduğu gibi, bu arizanın da Musurus Paşa'ya yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Bk. EK-6).
- 20 EK-7 ve EK-8, Ali İhsan Gencer ve Harun Tuncer'in çalışmalarında geçen Redhouse'un arizalarının *Tercüme Bürosu* tarafından yapılan çevirileridir. Bu belgelerin çevirileri ilgili kaynaklarda mevcut olduğundan burada verilmesine gerek duyulmamıştır (Ayrıntı için, bk. Gencer (1998) ve Tuncer'in (2012) ilgili çalışmaları).
- 21 Arizalardan çıkan iki varaklık elif babının ilgili kısmı farklı bir çalışma için kullanılacağından burada çevirisinin verilmesi uygun görülmemiş ve sadece bir sayfasına yer verilmiştir (Bk. EK-9).
- 22 Eserin örnek sayfalarının fotoğraflarının yayımlanması için *Royal Asiatic Society*'nin kütüphanesinden izin belgesi alınmıştır.

Kaynaklar

- Ağırakça, Ahmet (1989). "Ahmet Zeki Paşa Maddesi". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 164.
- BOA, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşiv Belgeleri <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr> (Erişim: 18.11.2015).
- Findley, Carter V. ([1979] 2006). *Sir James W. Redhouse The Making of a Perfect Orientalist*. Redhouse Press. Miscellany. İstanbul.
- (2007). "Sir James W. Redhouse Maddesi". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 523.
- Gencer, Ali İhsan (1998). "Redhouse'un Türkçe Lügati Hakkında Mektubu". *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 6: 331-342.
- Karagöl, Efecan (2011). *Sir James Redhouse ve İngilizlere Türkçe Öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Maksudyan, Nazan (2007). "Bir Sözlükten Büyülenmek". *Toplumsal Tarih* (Şubat): 36.
- Mardin, Yusuf (1982). "Tanımadığımız Redhouse". *Yıllar Boyu Tarih*. 5 Mayıs. 26-27.
- New Monthly Magazine* (1880). "James William Redhouse, K.C.L.S.". Haziran. 662-669.
- Redhouse, Sir William James. *al-Khazīnah al-'Azīziyah fī al-Luġāh al-'Uḥmāniyah*, 46 RAS Turkish, <http://www.fihrist.org.uk/profile/work/608e825a-901e-45c6-8221-e7b99f0d2999> (Erişim: 13.07.2015).
- Royal Asiatic Society. <http://royalasiaticsociety.org> (Erişim: 13.07.2015).

Tuncer, Harun (2012). *Doğu ile Batı Arasında Bir Köprü James William Redhouse*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
Ünver, Süheyl (1967). "Ahmet Vefik Paşa Kütüphanesi". www.tk.org.tr/index.php/TK/article/download/1873/1849 (Erişim: 7.11.2015).

Sözcük Kısaltmaları

BOA, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşiv Belgeleri Bk. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
HR.SFR (Hariciye Sefareti) 163/211 Bk. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
HR.TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası) 449/24 Bk. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
İ.HR (İrade Hariciye) 237/14042 Bk. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
RAS, Royal Asiatic Society Bk. <http://royalasiaticsociety.org>
Y.EE (Yıldız Esas Evrakı) 42/81, 42/82 Bk. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Eser Adı Kısaltmaları

DİA, Diyanet İslam Ansiklopedisi Bk. Findley, Carter V. 2007: C. 34, 523.

EK-1. Redhouse'un 1867-1877 Tarihleri Arasında Osmanlının Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa ile Yaptığı Fransızca Yazışmalar

Londres, le 18 juillet, 1867.

A Son Altesse Fu'ad Pacha, Ministre des Affaires Etrangères de la Sublime Porte Ottomane

Altesse,

J'ai l'honneur de soumettre à l'appréciation éclairée de Votre Altesse l'échantillon imprimé d'un nouvel ouvrage à la préparation duquel je travaille déjà depuis deux ans. Savoir un Grand Lexique Général de la langue ottomane, auquel je voudrais avec l'approbation de Votre Altesse, donner le titre suivant:

کلیات عزیریہ فی اللغات عثمانیہ

Ce n'est pas ici le lieu pour entrer dans les détails relativement au système que je suis. Je dirai seulement que je tâche d'y combiner dans une seule série alphabétique tous les mots ottomans d'origine turque, arabe, persane ou européenne, y compris les termes techniques des sciences. L'étymologie de

chaque mot y sera donnée et un système de ponctuation, légère modification de la méthode arabe y marquera la prononciation exacte de chaque terme.

J'ai déjà, Altesse, fait la cinquième partie du lexique, de vingt-trois à vingt-quatre mille mots. La lettre élif, à elle seule, renferme presque seize mille.

Il est tenu, alors de songer à l'impression de l'ouvrage ; car à moins d'y commencer bientôt, je ne pourrais guère espérer vivre assez longtemps pour en voir la complétion.

D'après les données fournies par l'impression de l'échantillon, le lexique contiendra en tout deux mille six cent pages environ ; c'est-à-dire, 650 feuilles de quatre pages l'une. Chaque feuille d'impression tirée à une édition de mille exemplaires, coûtera de dix onze livre sterling, que l'imprimeur s'engage à compléter dans une semaine.

Il s'ensuit que si le gouvernement impérial daigne autoriser Son Excellence l'Ambassadeur à passer un contrat avec l'imprimeur , et à lui payer, selon la quantité de feuilles d'impression contenues dans chaque tome, une somme qui ne dépasserait pas le taux d'environ cinquante livres sterling par mois pendant une douzaine d'années, l'ouvrage sera complété dans ce termes sans occasionner de fardeau pour le trésor public.

Il sera peut-être intéressant pour Votre Altesse de savoir en outre, que j'utilise de nouveau les recherches faites pour la rédaction du Lexique Ottoman, et que je prépare parallèlement avec celui-ci, un Grand Dictionnaire Turc, Arabe, Persan et Anglais, qui contiendra peut-être plus de deux cent mille mots. Il sera, j'espère, d'une utilité marquée dans les relations, toujours plus intimes, qui unissent l'Angleterre avec l'Orient.

Ma connaissance personnelle des qualités éminentes qui ornent le caractère de Votre Altesse m'assure d'avance que Sa bonté me décernera, pour ces travaux, du moins le mérite du bon vouloir. Ce sera mon dernier œuvre, un legs de dévouement fait au Gouvernement Impérial que j'ai si longtemps servi.

Si, en voulant bien soumettre à la Majesté Impériale l'exemplaire de l'échantillon expressément préparé dans ce but, la bienveillance de Votre Altesse la porte à se demander de quelle manière l'approbation Impériale pourrait le plus agréablement se manifester à ce sujet, j'oserai suggérer que l'augmentation de mes appointements à quarante livres par mois, au lieu de vingt, leur montant actuel

me mettrait à même de mieux me procurer tous les aides qui me sont nécessaires pour mes études, et de mieux m'assurer les soins réclamés pour mon âge.

Me remettant, donc, ainsi que le sort de mon ouvrage entre les mains de Votre Altesse, j'ai l'honneur d'être Altesse, votre très humble et très obéissant serviteur Redhouse.

Londres, le 10 décembre, 1867

A Son Altesse Fu'ad Pacha, Ministre des Affaires Etrangères de la Sublime Porte Ottomane

Altesse,

J'ai l'honneur de soumettre à l'appréciation éclairée de Votre Altesse l'échantillon imprimé d'un nouvel ouvrage à la préparation duquel je travaille déjà depuis deux ans. Savoir un Grand Lexique Général de la langue ottomane, auquel je voudrais avec l'approbation de Votre Altesse, donner le nom suivant:

كليات عزيزيه في اللغات عثمانيه

Je tâche d'y combiner, autant que possible, tous les mots ottomans n'importent leur origine, et tous les termes techniques des sciences. Le total des mots expliqués dépassera cent vingt mille. J'y donne l'étymologie de chaque mot, et un système de ponctuation, légère modification de la méthode arabe y marque la prononciation exacte de chaque terme.

J'ai déjà fini les lettres élif, bé, et pé et j'ai entamé la lettre té, avec un total de plus de vingt-six mille mots, ce qui excède la cinquième partie du Lexique. Au printemps prochain, j'aurai fait le quart du livre. N'est-il donc pas alors, Altesse, tenu de songer à l'impression de l'ouvrage ? Car à moins d'y commencer bientôt, le temps qu'il me reste à vivre ne suffira peut-être pas pour que je voie la complétion. Ce sera mon dernier travail, un legs de dévouement fait par moi au Gouvernement Impérial, que j'ai si longtemps servi. C'est le complément de mon premier ouvrage du même genre, le *Muntakhabat* qui a récemment reçu l'honneur d'une impression aux frais du Gouvernement pour être adopté dans les Ecoles et dans les collèges de l'empire.

D'après les données fournies par l'impression de l'échantillon, le lexique contiendra en tout deux mille six cent pages pareilles à celles de la feuille soumise ; c'est-à-dire, six cent pages. Une feuille d'impression, tirée à une

édition de mille exemplaires coutera de premier mai, cartonnée par tome et rendue à Constantinople, environ onze livres sterling ; et l'imprimeur s'engage à compléter une feuille par semaine.

Il s'ensuit que si le Gouvernement Impérial voudra bien autoriser S[on] E[xcellence] l'Ambassadeur à passer un contrat avec l'imprimeur et à lui payer, selon le travail fait dans chaque tour, une somme qui ne dépasserait pas environ cinquante livres par mois, l'ouvrage sera complété dans une douzaine d'années sans occasionner de fardeau sensible pour le trésor. Le livre sera transmis à Constantinople en sept ou huit tomes d'environ trois cent cinquante pages l'un.

Il sera peut-être intéressant pour Votre Altesse de savoir en outre que j'utilise une seconde fois les recherches faites en premier lieu pour la rédaction du Lexique Ottoman, et que je prépare en même temps, un Grand Dictionnaire Turc, Arabe, Persan et Anglais, qui contiendra au-delà de deux cent mille mots. Selon mon espoir il sera de quelque utilité dans les relations, toujours plus intimes, qui s'établissent de jour en jour entre l'Angleterre avec l'Orient.

Ma connaissance personnelle des qualités éminentes qui ornent le caractère de Votre Altesse me donne la ferme conviction que Sa haute sagesse et Sa large expérience me décerneront le mérite du bon vouloir et de la persévérance qui me soutiennent dans mes journées de travail. Si, outre cela, en soumettant à Sa Majesté le Sultan l'exemplaire de l'échantillon expressément préparé dans ce but, Sa bonté déjà tant des fois démontrée à mon égard la porte à se demander de quelle manière l'approbation Impériale pourrait le plus agréablement se manifester à ce sujet, j'oserais suggérer que l'augmentation de ma pension à quarante livres par mois, au lieu de vingt, son montant actuel me mettrait à même de mieux me procurer tous les aides qui me sont nécessaires pour mes recherches, et de mieux m'assurer les soins réclamés pour mon âge.

Me remettant, donc, ainsi que le sort de mon ouvrage entre les mains de Votre Altesse, j'ai l'honneur d'être, de Votre Altesse, le très humble et très obéissant serviteur Redhouse

Londres, le 20 mai 1870

Excellence,

J'ai l'honneur de vous remettre ci-avec le cinquième volume de mon Dictionnaire Ottoman intitulé El Khazinetu'l 'Aziziyiyé ; et de vous prier de bien

vouloir le faire présenter à Son Altesse le Grand Vézir, pour être déposé au pied du trône impérial comme preuve de ma reconnaissance et de mon dévouement inaltérable à la cause du progrès et des lettres dans ma seconde patrie.

J'ai l'honneur d'être, Excellence,
Votre très humble
Et très obéissant serviteur
Redhouse
Son Excellence
Musurus Pacha.
Ambassadeur à Londres

London, le 29 janvier 1877

Chère Excellence,

Peut-être que l'occasion se présentera un jour de dire un mot à S. E. Safvet Pacha relativement à mon niveau Dictionnaire Ottoman le *الخزينة العربية*, dont les quatre volumes se trouvent au Bureau des Traductions et le cinquième, avec le sixième, chez Ahmed Vefiq efendi à Rumeli Hissar ; trois autres avec une partie du quatrième ici chez moi. Les neuf volumes contiennent, je crois, soixante mille mots environ. Je voudrais voir ou savoir réunis les six premiers, soit au Bureau, soit chez Vefiq efendi, soit enfin dans une des bibliothèques publiques, et alors j'y enverrai les autres qui suivent. Peut-être en parlerez-vous à Midhat Pacha et au Scheykhu'l-Islam aussi. J'ose croire qu'un pareil ouvrage mérite d'être connu et d'être apprécié.

Je crains que le temps n'est pas propice à présent pour que S. E. puisse aussi faire mention de la manière dont Mahmud Pacha me retrancha la moitié des 4000 piastres par mois que S.A. Aali Pacha m'avait fait décerner à cause de ce travail, de manière que je n'en touche à présent que 2000 par mois.

Malheureusement toutes mes épargnes, provenant de la vente de ma maison à Péra, et des quelques publications littéraires. Tout ce que j'avais à laisser à Me Redhouse après moi, et maintenant à trois ou quatre mille livres, tout a été placé dans l'emprunt ottoman de 1858. De cette manière, je me trouve réduit à une position de gêne, et ma femme se trouvera dans le besoin après moi. Ce serait donc une digne récompense pour les que je me suis données depuis un an pour soutenir les droits et les intérêts politiques de la Turquie, si les 4000 piastres pouvaient être réintégrées.

Je sais votre bonté envers moi, et cela m'encourage à vous confier mes pensées à ce sujet justement à cette époque de l'année, quand le budget se prépare pour l'année ; car ce fut Votre Excellence qui le premier eut la bonté de me prévenir de l'arrangement susmentionné à l'époque où S. A. Aali Pacha eut la bonté de l'effectuer par iradé.

Veuillez etc.(signé) Redhouse

EK-2. Redhouse'un 1867-1877 Tarihleri Arasında Osmanlı'nın Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa İle Yaptığı Fransızca Yazışmalarının Türkçeye Çevirisi

Londra, 18 Temmuz 1867

Bâb-ı Âli Hariciye Nazırı Fuad Paşa Hazretlerine

Efendim Hazretleri,

İki yıldan beri üzerinde çalıştığım yeni eserimin basılmış numunesini sizin nurlu takdirlerinize sunmaktan onur duyuyorum. Osmanlı dilinin Büyük Genel Sözlüğü olan bu esere, sizin onayınızla, *Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmanîyye* adını koymak isterim.

Takip ettiğim sisteme değin ayrıntılara girmenin yeri değil. Ancak Osmanlıcadaki Türk, Arap, Fars veya Avrupa dillerinden kelimelerle bilimlerin teknik terimlerinin tümünü tek bir alfabetik seri içinde bir araya getirmeye çalıştığımı dile getireyim. Her bir kelime, etimolojisi, imlası – Arapça için olan metodun hafif bir değiştirilmesi–ve tam telaffuzuyla verilecek.

Şimdiye dek, yirmi üç ila yirmi dört bin kelimeyi, *Sözlüğün* beşte birini hazırladım. Elif harfi, sadece kendi başına, yaklaşık on altı bin kelime ihtiva etmekte.

Eserin basılmış numunesinden çıkardığım verilere göre, *Sözlüğün* tamamı yaklaşık iki bin altı yüz sayfayı kapsayacak ki bu 4 sayfalık formlardan 650 varak eder. Matbaanın bir haftada bin nüsha için düzenlemeyi taahhüt ettiği beher varağın bedeli on ila on bir sterlin olacaktır.

Buradan da şu çıkıyor ki eğer, İdare-i Şahane sefir hazretlerinin matbaa ile bir sözleşme yapmasına ve yaklaşık on iki sene boyunca ayda elli sterlini aşmayacak şekilde her cildin ihtiva edeceği matbu varağa göre ödeme yapmasına

müsaade ederse, eser Hazine-i Âmir'e büyük bir yük oluşturmada tamamlanmış olacaktır.

Bundan maada, Hazretleri için, benim *Osmanlıca Sözlüğün* yazılması için yapılmış araştırmaları yeniden kullandığımı ve bunun yanı sıra yaklaşık iki yüz bin kelimeyi kapsayan Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizce Büyük Lügâtini hazırladığımı bilmeleri ilginç olacaktır. Bunun İngiltere ile Şark arasında her daim daha samimi olan ilişkiler için kayda değer bir yararı olacağını ümit ediyorum.

Hazretinizin şahsiyetini tezyin eden mühim niteliklere dair şahsi bilgim, zâtınızın bu çalışmalar için beni en azından iyi niyet takdiriyle tefrik edeceğiniz konusunda emin olmamı sağlıyor. Bu eser benim son eserim olacak ve benim uzun zaman hizmet ettiğim İdare-i Şahane'ye sadakatle bağlılığımın nişanesi olacak.

Zât-ı Âliniz, Şevket-meâb hazretlerine takdim edilmek üzere hazırlanan bu basılmış numuneyi kendilerine sunarken, takdir-i şahenenin en uygun şekilde nasıl zuhura geleceği üzerine endişe edecek olursa, naçizane, yirmi sterlin olan aylığımın kırk sterline yükseltilmesini öneririm ki bu miktar benim hem çalışmalarım için iktiza eden yardımı alabilmem ve de yaşımın icap ettirdiği bakımı daha iyi sağlamam noktasında mühimdir.

Yeddinize tevdi ederim.

Ben Redhouse, pek itaatkâr ve hakâr bendeniz.

Londra, 10 Aralık 1867

Bâb-ı Âli Hariciye Nazırı Fuad Paşa Hazretlerine

Efendim Hazretleri,

İki yıldan beri üzerinde çalıştığım yeni eserimin basılmış numunesini sizin nurlu takdirlerinize sunmaktan onur duyuyorum. Osmanlı dilinin Büyük Genel Sözlüğü olan bu esere, sizin onayınızla, *Külliyât-ı 'Aziziyye fi'l-Lügâti'l-'Osmanîyye* adını koymak isterim.

Osmanlıcadaki her kökenden kelimelerle bilimlerin teknik terimleri elden geldiğince bir araya getirmeye çalıştığımı dile getireyim. Her bir kelime, etimolojisi, imlası – Arapça için olan metodun hafif bir değiştirilmesi – ve tam telaffuzuyla verilecek.

Şimdiden *elif*, *be* ve *pe* harflerini tamamladım ve *te* harfine geçtim ki bunların yekûnu yirmi altı bin kelime etti ve bu, Sözlüğün beşte birinin biraz fazlası oluyor. İlkbahar geldiğinde eserin dörtte birini bitirmiş olurum. Pekiyi o halde, Hazret, eserin basımını düşünmeye başlamak gerekmez mi? Zira yakınlarda başlanmaz ise eserimin tamamlanışını görmeye belki ömrüm vefa etmeyecek. Bu eser benim son eserim olacak ve benim uzun zaman hizmet ettiğim İdare-i Şahane'ye sadakatle bağlılığımın nişanesi olacak. Söz konusu eser, benim bu türde hazırladığım ilk eser olan ve geçenlerde Sultaniler ve Rüşdiyelerde okutulmak üzere yeniden basımı Hükümet tarafından üstlenilme onurunu alan *Müntahabât*'ın bir devamı olacak.

Eserin basılmış numunesinden çıkardığım verilere göre, *Sözlüğün* tamamı yaklaşık iki bin altı yüz sayfayı kapsayacak ki verilen varaka göre altı yüz sayfa edecek. Bir haftada bin nüsha olmak ve bir mayısta başlamak üzere her bir varağın maliyeti cilt başına göre kaplanacak karton kapak ve İstanbul'a nakliyesi ile on bir sterline gelecek. Basımevi haftada bir varağı hazırlamayı taahhüt ediyor.

Bundan şu çıkıyor ki eğer, İdare-i Şahane sefir hazretlerinin matbaa ile bir sözleşme yapmasına ve ayda elli sterlini aşmayacak şekilde her cildin ihtiva edeceği matbu varağa göre ödeme yapmasına müsaade ederse, eser Hazine-i Âmir'e'ye büyük bir yük oluşturmadan on iki sene kadar bir süre içinde tamamlanmış olacaktır. Kitap İstanbul'a yedi veya sekiz cilt olarak ve her bir cildi yaklaşık üç yüz elli sayfa olmak üzere yollanacaktır.

Hazretleriniz için, benim *Osmanlıca Sözlüğün* yazılması için yapılmış araştırmaları ikinci defa kullandığımı ve bunun yanı sıra yaklaşık iki yüz bin kelimeyi kapsayan Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizce Büyük Lügâtini hazırladığımı bilmeleri belki ilginç olacaktır. Ümit ederim ki bu eser, İngiltere ile Şark arasında gündend güne tesis olan ilişkiler için kayda değer bir yararı olacağını ümit ediyorum.

Hazretinizin şahsiyetini tezyin eden mühim niteliklere dair şahsi bilgim zatınızın irfanı ve tecrübesinin bu çalışmaların sürdürüldüğü günleri desteklemek üzere iyi niyetimi ve sebatımı tefrik edecek olması beni temin ediyor. Bundan maada, *Zât-ı Âliniz*, Şevket-meâb padişah hazretlerine takdim edilmek üzere hazırlanan bu basılmış numuneyi kendilerine sunarken takdir-i şahanenin en uygun şekilde nasıl zuhura geleceği üzerine endişe edecek olursa, naçizane,

yirmi sterlin olan aylığımın kırk sterline yükseltmesini öneririm ki bu miktar benim hem çalışmalarım için iktiza eden yardımı alabilmem ve de yaşımın icap ettirdiği bakımı daha iyi sağlamam noktasında mühimdir.

Yeddinize tevdi ederim.

Ben Redhouse, pek itaatkâr ve hakîr bendeniz.

Londra, 20 Mayıs 1870

Hazret,

Hazinetü'l-'Aziziyye diye adlandırdığım Osmanlıca Lügâtimin beşinci cildini bu mektupla size sunmaktan onur duyar ve sizden bunu Sadrazam Hazretlerine takdim ettirmenizi rica ederim ki o da bunu benim ikinci vatanımda terakki ve ilim davasına olan sarsılmaz sadakatimin nişanesi olarak hâk-i pâ-y-i şerife tevdi etsin.

Pek itaatkâr ve hakîr bendeniz,
olmaktan onur duyan ben,
Redhouse.
Londra'da Sefir
Musurus Paşa Hazretlerine

Londra, 21 Ocak 1877

Sayın Ekselansları,

Belki bir gün bir fırsat çıkar da Savfet Paşa'ya dört cilt Tercüme Bürosunda bulunan, beşincisi ve altıncısı Rumeli Hisarı'nda, Ahmet Vefik Efendi'de bulunan benim *el-Hazinetü'l-'Aziziyye* adlı yeni Osmanlıca Sözlüğüm konusunda birkaç söz edebilirsiniz. Diğer üç cildi ve dördüncü cildin bir kısmı burada bendedirler. Dokuz ciltte sanırım yaklaşık altmış bin kelime var. İlk altı cildi ya Vefik Efendi'de, ya Büroda ya da kamu kütüphanelerinin birinde toplamak veya toplanmalarını isterim; ondan sonra da geri kalanlarını gönderirim. Belki bu hususta Mithat Paşa ve Şeyhülislamla görüşürsünüz. Bu tür bir eserin tanınmasının ve takdir edilmesinin doğru olacağını düşünmekteyim.

Herhalde Sayın Ekselansları, size bu husustan bahsetmek için doğru zaman değil, ancak şunu söylemek isterim: Mahmut Paşa bana, yapmış olduğum

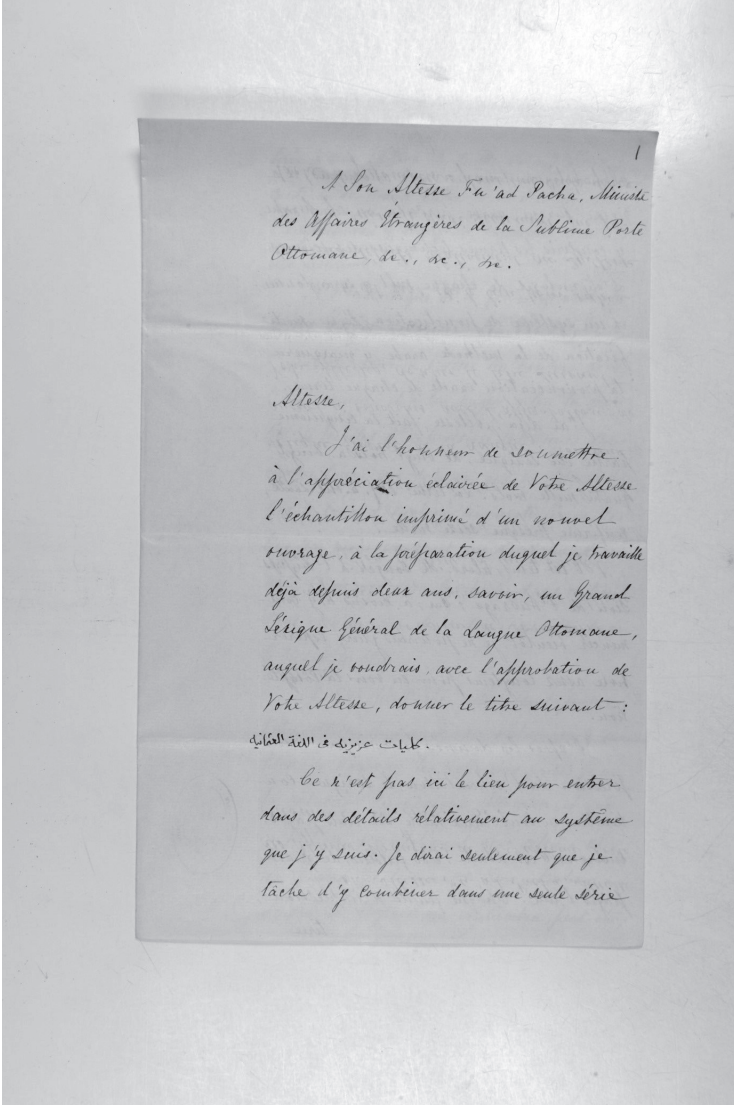
bu iş için her ay Ali Paşa tarafından verilen 4000 kuruşun yarısını kesti. Bu yüzden artık ayda sadece 2000 kuruş almaktayım.

Maalesef, Beyoğlu'ndaki evimin satışından ve bazı edebî yayımlarımdan gelen bütün tasarrufların ve Bayan Redhouse'a bırakmak istediklerimin hepsi, yani yaklaşık üç veya dört bin lira, her şey, 1858'deki Osmanlı borcuna gitti. Bu şekilde ben şu anda çok sıkıntılı bir durumdayım ve eşim de benim gibi zor durumdadır. Bunun içindir ki bana yeniden ayda 4000 kuruş verilebilirse, bir yıldan beri Türkiye'nin siyasal haklarını ve menfaatlerini korumak için yürüttüğüm bütün çalışmalarına karşılık hak edilmiş bir zarar tazmini (bir ödül) olur.

Bana karşı ne kadar iyiliksever olduğunuzu biliyorum ve bundan cesaret alarak size bu konuda düşüncelerimi, bir sonraki yılın bütçesini hazırlanmakta olduğu yılın bu devresinde açmak için cesaret buldum. Zira yukarıda sözünü ettiğim ve Ali Paşa'nın "irade" ile geçerli kıldığı bu düzenleme hakkında bana ilk haber veren siz, Sayın Ekselansları oldunuz.

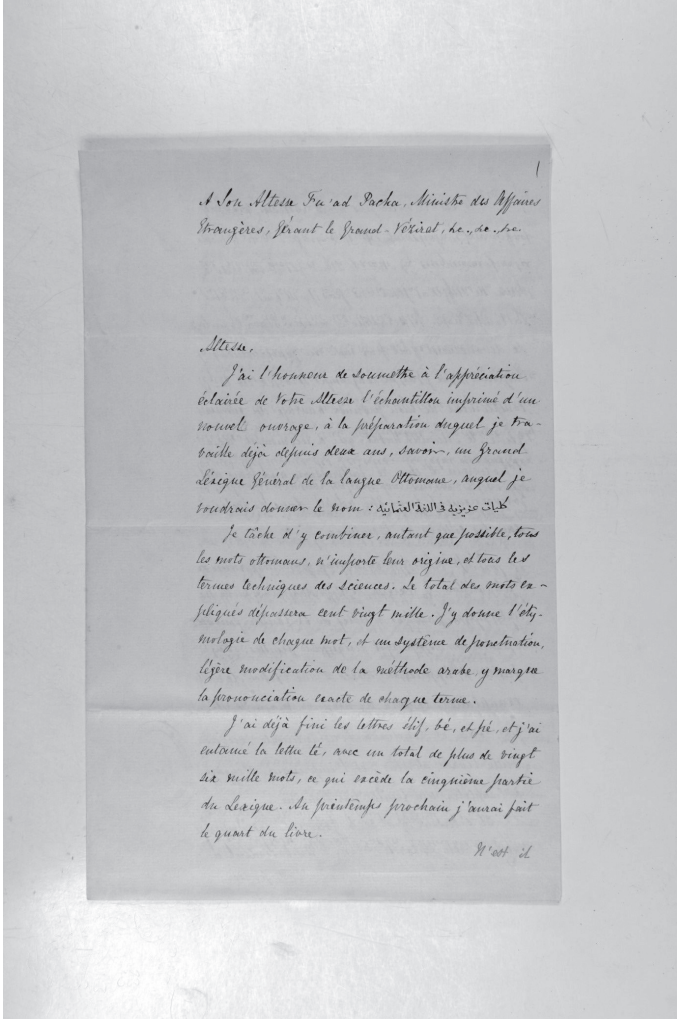
Saygılarımla, REDHOUSE

EK-3. ¹⁸ Redhouse'un 18 Temmuz 1867 Tarihli Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa Aracılığıyla Hariciye Nazırın Fuad Paşa'ya Yazdığı Arıza [HR.TO 449/24]

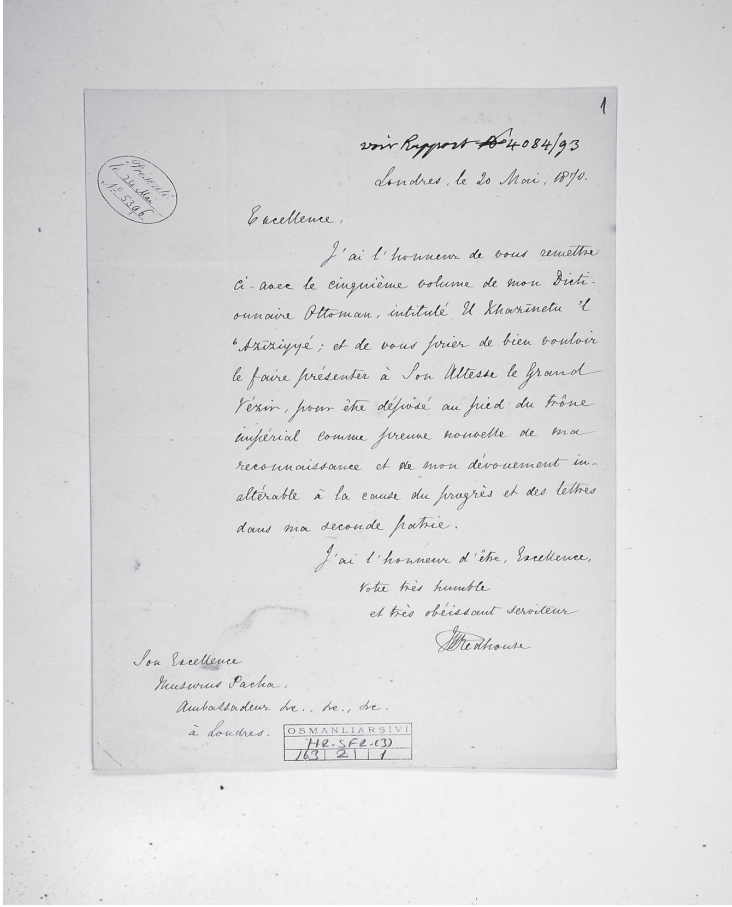
Resim 1.

**EK-4. Redhouse'un 10 Aralık 1867 Tarihli Londra Sefiri (Kostaki)
Musurus Paşa Aracılığıyla Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya Yazdığı Arıza
[Hr. TO. 449/24]**

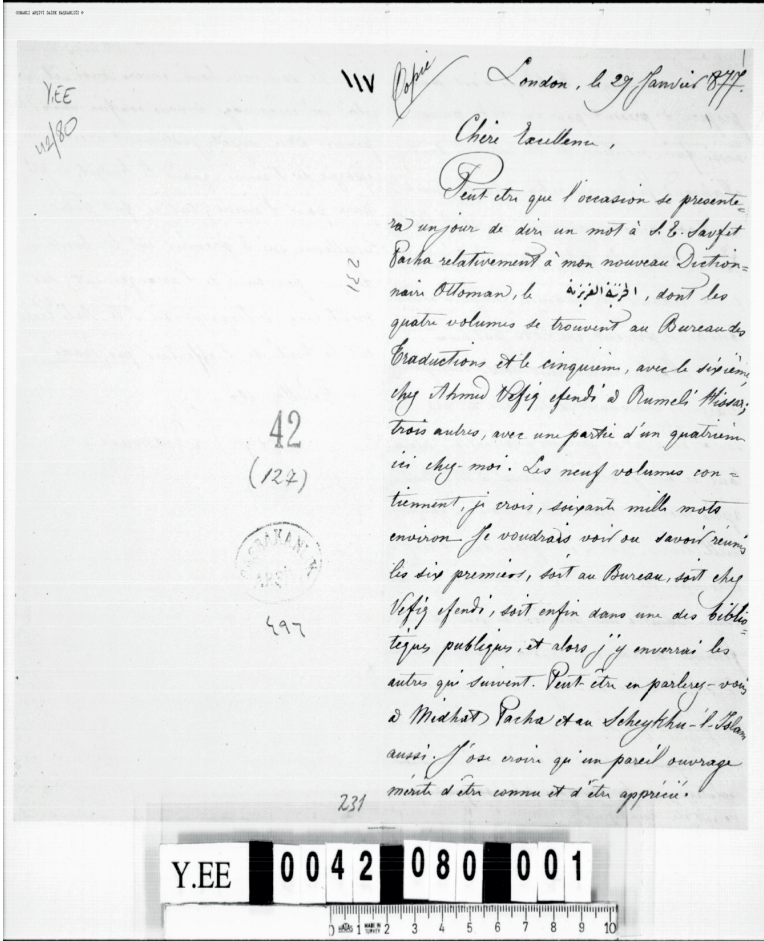
Resim 2.

**EK-5. Redhouse'un 1870 Tarihli Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa
Aracılığıyla Hariciye Nazırın Fuad Paşa'ya Yazdığı Arıza
[HR. SFR 163/21]**

Resim 3.

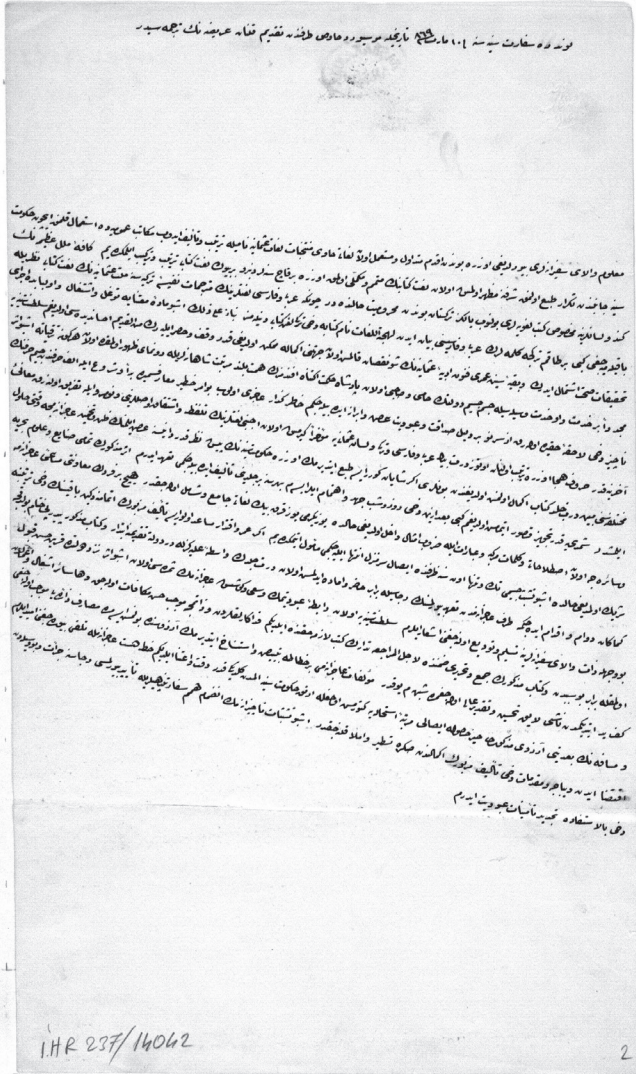
EK-6. ¹⁹ Redhouse'un 1877'de Yazdığı Arıza [Y.EE 42/80/01]

Resim 4.

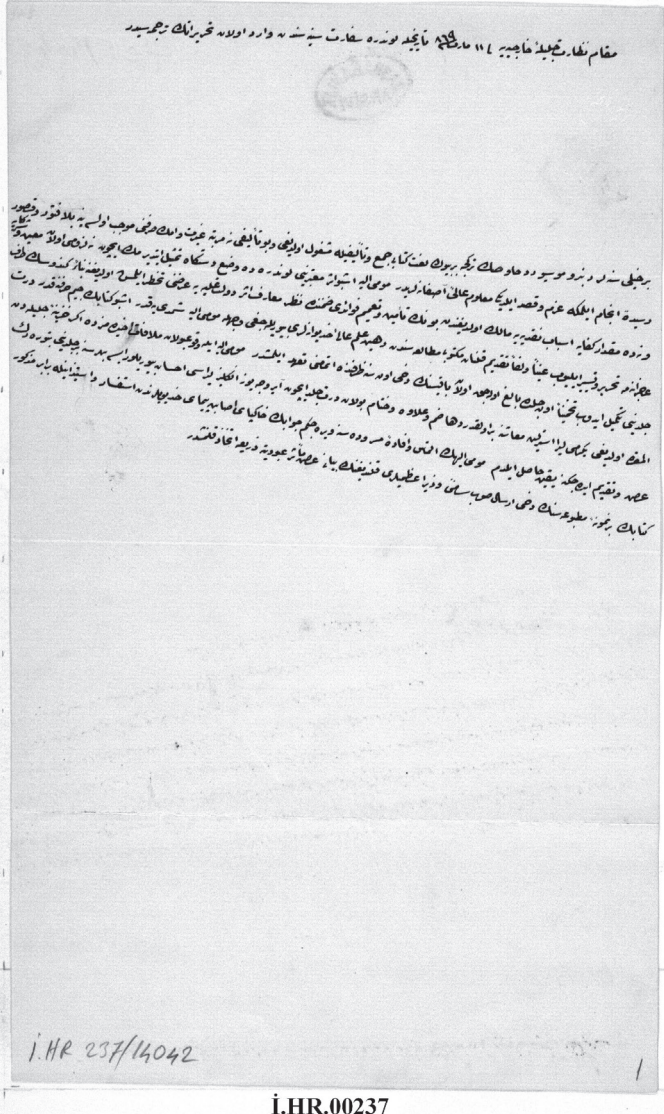
EK-7.²⁰ Redhouse'un Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa'ya Gönderdiği 10 Mart 1869 Tarihli Arızanın Osmanlı Türkçesiyle Tercümesi [İ.HR-237/14042]

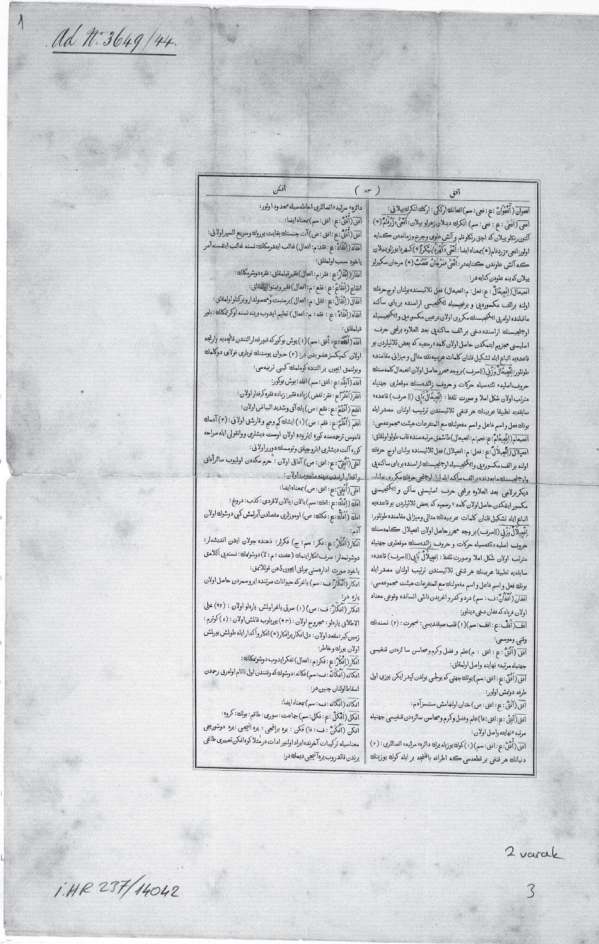
İ.HR.00237

Resim 5.

EK-8. Londra Sefiri (Kostaki) Musurus Paşa'nın Gönderdiği 11 Mart 1869 Arızanın Osmanlı Türkçesiyle Tercümesi [İ.HR 237/14042]

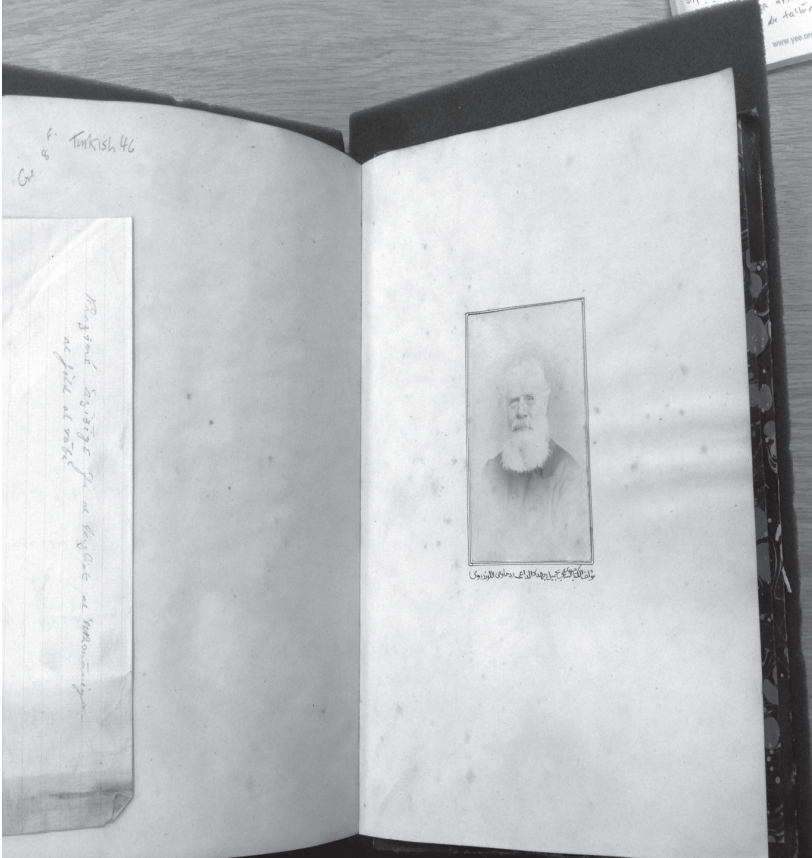
EK-9.²¹ Redhouse'un Arizada Gönderdiği Sözlük Örnekleri (Elif babı) [İ.HR.237]

İ.HR.00237

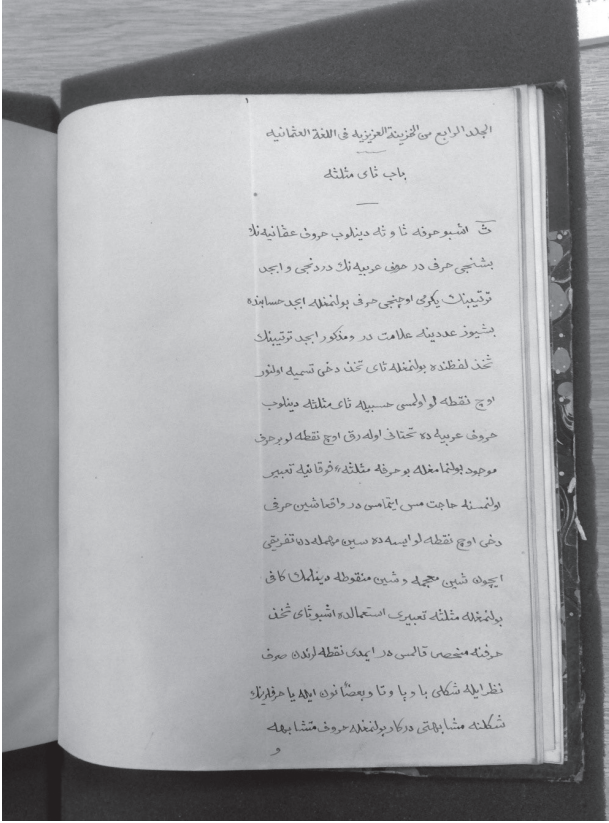
Resim 7.

EK-10.²² Hazinetü'l-'Aziziye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye: İç Kapak Sayfası

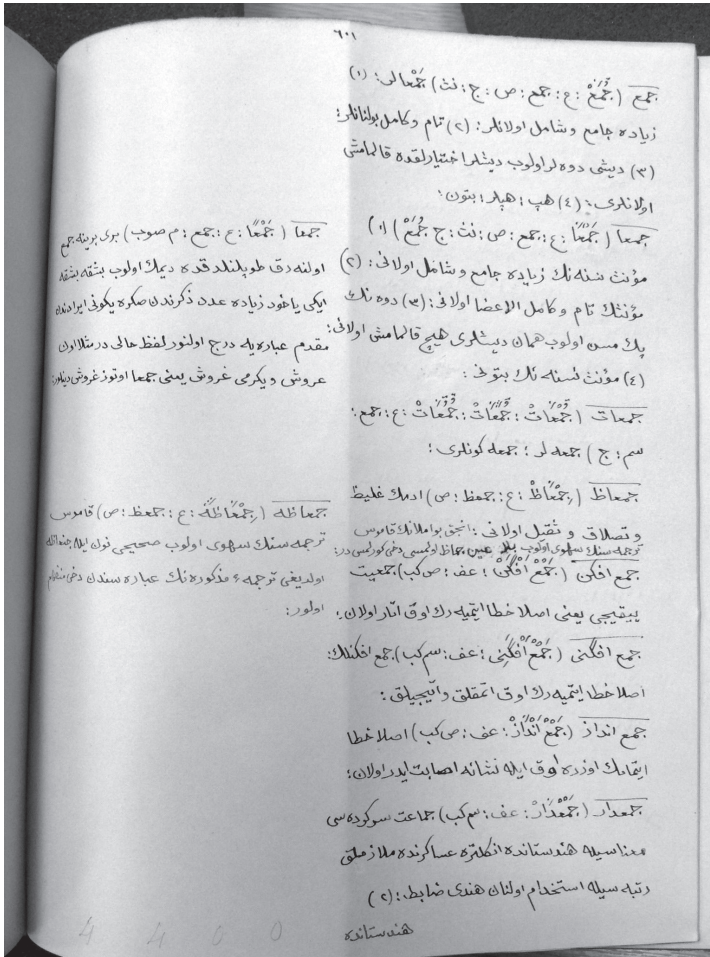

Resim 8.

EK-11. Hazinetü'l-'Azîziye fi'l-Lügâti'l-'Osmâniyye: Örnek Sayfalar

Resim 9.

Resim 10.

A Lexical Conundrum: What Happened to Redhouse's Lost Turkish Dictionary?

Şermin Kalafat*

Abstract

Sir James William Redhouse (1811-1892) is one of the names that comes to mind when Turkish lexicography is the issue. The dictionary and grammar studies of Redhouse which were prepared on Ottoman Turkish still preserve their significance today. Our information is quite limited since there are not many studies on his life and works. A dictionary which is considered to be "lost" is mentioned in the studies conducted about Redhouse. The information about this dictionary can be accessed only over the letters written by Redhouse to Fuad Pasha, the Minister of Foreign Affairs and Kosthaki Musurus Pasha, the ambassador of London. 4 volumes of this dictionary of Redhouse were found by us and it was required to share this information with the world of science. In this article written as based on this reason, information is provided about the mentioned work over the available resources and the letters of Redhouse and a general introduction of these 4 volumes are given. Moreover, the discovery of the volumes and some interesting points about the volumes are also mentioned.

Keywords

Sir James William Redhouse, Redhouse's letters, *Qulliyât-ı 'Azîziyyah fî al-Lugâh al-'Uthmâniyyah*, *al-Khazînah al-'Azîziyyah fî al-Lugâh al-'Uthmâniyyah*, Ottoman Turkish dictionary

---

* Assist. Prof. Dr., Istanbul Medeniyet University, Department of Turkish Language and Literature- Istanbul/Turkey
serminkalafat@gmail.com

Лексическая головоломка: что случилось с турецким словарем Редхауса?

Шермин Калафат*

Аннотация

Имя сэра Джеймса Уильяма Редхауса (1811-1892) приходит на ум одним из первых, когда говорят о турецких словарях. Словари и грамматики османского турецкого языка, подготовленные им, по сей день сохраняют свое значение. Однако жизнь и творчество Редхауса исследованы мало и недостаточно. В этих немногочисленных работах упоминается об одном утраченном словаре Редхауса. Информация об этом словаре содержится только в письмах-прошениях, направленных автором в адрес тогдашнего министра иностранных дел Фуад Паши и посла в Лондоне Мусурус Паши (Константина Мусуруса). В данной работе дается информация об обнаруженной нами четырехтомной части словаря, считающегося утраченным. Сведения о словаре приводятся также по имеющимся источникам и прошениям самого Редхауса, дается характеристика четырех томов словаря. В статье содержится рассказ об обнаружении словаря и другие интересные детали.

Ключевые слова

Сэр Джеймс Уильям Редхаус, прошения Редхауса, Куллият-и Азизийе фи-ль-Лугати-ль-Османийе, Хазинету-ль-Азизийе ви-ль-Лугати-ль-Османийе, словарь османского турецкого языка

---

* Ст. преп., д-р, Стамбульский университет цивилизаций, кафедра турецкого языка и литературы – Стамбул / Турция
serminkalafat@gmail.com